

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Christian Svensson

Särskilda skäl

- om undantaget i det förstärkta laglottsskyddet

JURM02 Examensarbete

Examensarbete på juristprogrammet
30 högskolepoäng

Handledare: Professor Eva Ryrstedt

Period 1 HT 2019

Innehåll

SUMMARY	1
SAMMANFATTNING	3
FÖRORD	5
FÖRKORTNINGAR	6
1 INLEDNING	7
1.1 Bakgrund	7
1.2 Syfte och frågeställning	8
1.3 Metod	10
1.4 Avgränsningar	11
1.5 Material och forskningsläge	11
1.6 Disposition	12
2 LAGLOTTENS FRAMVÄXT	14
2.1 Testamente och själågåvor	14
2.2 Laglottens utveckling i modern tid	16
2.3 Laglottens historik - slutsatser	17
3 DET FÖRSTÄRKTA LAGLOTTSSKYDDET	19
3.1 Lagkonstruktion	19
3.2 Undantaget	23
3.3 Lagmotiv	24
4 PRAXIS	27
4.1 Om bristen på prejudikat	27
4.2 Avgöranden från Högsta domstolen	27
4.2.1 NJA 1937 s 74	27

4.2.2 NJA 1942 s 609	31
4.2.3 NJA 1954 s 517	33
4.2.4 NJA 1963 s 345	35
4.2.5 NJA 1973 s 687	38
4.2.6 NJA 1985 s 414	42
4.3 Avgöranden från hovrätterna	43
4.3.1 Svea hovrätt, mål nr T 4766-17, dom 2018-12-27	43
4.3.2 Svea hovrätt, mål nr T 4933-18, dom 2019-06-05	45
4.4 Sammanfattning av praxis	48
5 SLUTSATS	52
6 DISKUSSION	54
KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	56
RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	57

Summary

The right of inheritance is supposed to ensure that an offspring receives part of the parents' property when they die. In Sweden, the part that an offspring to the deceased is guaranteed is half of the estate divided by the number of siblings. This part is the reserved portion (*portio legitima*). This means that a parent's right to bequeath property is limited. Only half of a parent's property can be freely distributed outside the circuit of offsprings. In order to prevent a parent from elude the judicial regulation, there is also a provision which says that a donation before the demise, where the intention is to arrange the distribution of property after death (*donatio mortus causa*), should be legally treated as if it was arranged in a will. Anyone who receives a donation, or gets property through a will, must return this to the extent that the *portio legitima* is secured. When it comes to *donatio mortus causa*, however, there is an exception. A gift given under these circumstances can be valid if there are special reasons. The legislature has essentially given the judicial assessment in this respect to the courts, to decide in the individual case what these special reasons should be.

A *donatio mortus causa* is regulated in Ärvdabalken chapter 7 § 4. The principal rule is that a *donatio mortus causa* should be refunded, but the focus of this essay is the application of the exception. Under what circumstances can it be said that special reasons for not applying the general rule exists? In order to answer this question, legislative history has been examined. However, since this is mainly decided by the courts, most of the investigation is a study of case-law. In the preparatory materials, only one example is mentioned when the exception should be applicable; a gift should not be refunded if this means excessive harshness to the gift recipient. In the courts, however, it has come to apply in slightly different situations. For example, when someone has been compensated for labor. Another example is when the parent wants to compensate an offspring for an injustice that previous gifts to another offspring have caused. Situations

where the exception were found not to be applicable have been about a gift between spouses, where the gift recipient is considered to be the one from whom the property was originally derived. The courts also appears to be restrictive with the exception when an offspring has behaved in a way towards the parent that have resulted in feelings of resentment. Furthermore, it does not seem to matter if there is a lack of social or economic relationship between the parent and the offspring.

Otherwise, there is not much guidance in neither the legislative history nor in case law. To a large extent, it is up to the court to try to find, in the individual case, the solution that appears most reasonable based on some general sense of equity.

Sammanfattning

Den legala arvsordningen ska garantera att en bröstarvinge får del av föräldrarnas egendom när de dör. I Sverige ska den del en bröstarvinge är garanterad vara hälften av kvarlåtenskapen delat med antalet bröstarvingar. Denna del kallas laglott. Detta innebär en begränsning av en förälders rätt att testamentera bort egendom. Endast hälften av en förälders egendom kan fritt fördelas utanför den legala arvsordningen. För att en arvlåtare inte ska kunna komma runt reglerna om laglott finns också en bestämmelse som säger att gåvor under livstiden, som till syftet är att jämställa med testamente, ska rättsligt sett behandlas som om det vore testamente. Den som får en gåva, eller får egendom genom testamente, ska återbära detta så att bröstarvingarnas laglott säkras. När det gäller gåva för dödsfalls skull så finns det emellertid ett undantag, en sådan gåva kan gåvotagaren få behålla om det finns särskilda skäl. Lagstiftaren har i huvudsak lämnat åt rättsskipningen att bestämma vad som i det enskilda fallet ska vara sådana särskilda skäl.

En gåva för dödsfalls skull regleras i ärvdabalken kapitel 7 § 4. Huvudregeln säger att en gåva för dödsfallsskull ska återbäras, men denna uppsats tar sikte på undantagsregeln. När föreligger det särskilda skäl mot att tillämpa bestämmelsens huvudregel? För att besvara frågan har lagförarbeten granskats, men huvudsakligen avgörs det av domstolarna och huvuddelen av undersökningen handlar därför om rättspraxis. I lagmotiven nämns egentligen endast ett exempel; en gåva ska inte återbäras om detta innebär alltför stor hårdhet mot gåvomottagaren. I rättspraxis har det emellertid kommit att tillämpas i lite olika situationer, exempelvis kan en arvlåtare vilja kompensera någon för arbete. En annan förkommande situation är när en arvlåtare vill kompensera en bröstarvinge för en orättvisa som tidigare gåvor till en annan bröstarvinge givit upphov till. Situationer när det inte ansetts föreligga särskilda skäl har handlat om en gåva mellan makar, där gåvomottagaren anses vara den som egendomen ursprungligen

härört från. Praxis förefaller också vara restriktiv med undantagsregeln när en bröstarvinge har betett sig illa mot arvlåtaren. Vidare verkar det inte spela in om det saknas social eller ekonomisk samhörighet mellan bröstarvingen och arvlåtaren.

I övrigt finns det inte så mycket vägledning att hämta i varken i förarbeten eller praxis. I stor utsträckning är det upp till domstolen att i det enskilda fallet försöka hitta den lösning som utifrån det allmänna rättsmedvetandet framstår som mest skälig.

Förord

Jag vill börja med att rikta ett stort tack till min handledare Professor Eva Ryrstedt, dels för alla kloka synpunkter, dels för att du med en perfekt balans av press och välvilja förmådde mig att avsluta detta arbete i tid. Jag vill också tacka min gode vän Andreas Wahlman för att ha väckt intresset för frågeställningen. Ett tack också till Birgitta Anderberg för intressanta diskussioner kring den aktuella rättsfrågan, och för att få tillfälle att se ett proffs i aktion. Och till mina kompanjoner på Juristprogrammet, Caroline Ferngren, Catarina Nordahl Jackson och Henrik Körner Krakau, tack för att jag har fått hänga med er!

Sist men inte minst ett stort tack till min familj Annelie, Teodor, Svante och Valdemar. Ni är mitt allt!

Trelleborg 2020

Christian Svensson

Förkortningar

FB	Föräldrabalken
HD	Högsta domstolen
HovR	Hovrätten
NJA	Nytt juridiskt arkiv, avdelning I
NJA II	Nytt juridiskt arkiv, avdelning II
RB	Rättegångsbalken
RR	Rådhusrätten
SOU	Statens offentliga utredningar
ÄB	Ärvdabalken

1 Inledning

1.1 Bakgrund

Laglottsskyddet i ärvdabalkens sjunde kapitel garanterar bröstarvingar en viss del av den egendom en förälder lämnar efter sig när denne avlider. Enligt huvudregeln ska bröstarvingarna dela lika på kvarlåtenskapen¹, och den andel som tillfaller en bröstarvinge kallas arvslott. Den andel bröstarvingen är garanterad i lag motsvarar halva arvsloten, vilket innebär hälften av kvarlåtenskapen delat med antalet bröstarvingar. Det är denna andel som kallas laglott. Den övriga egendomen är arvlåtarens disponibla kvot och fördelas enligt huvudregeln, eller i enlighet med arvlåtarens vilja i den utsträckning en sådan finns nedtecknad på ett sätt som uppfyller de krav för testamente som uppställs i ärvdabalken.

Laglottsskyddet innebär således en begränsning av en förälders bestämmanderätt över sin egendom. En arvlåtare med barn kan endast fullt ut disponera över egendomsfördelningen efter sin död till hälften av egendomsmassans värde. Resterande del är bröstarvingarna garanterade enligt lag. Skulle arvlåtaren ha testamenterat bort egendom till ett värde som innebär att bröstarvingarnas laglott kränks kan de begära jämkning. I praktiken innebär det att testamentstagaren går miste om den testamenterade egendomens värde till den del lagloten kränks. Det ska sägas att detta också gäller om en eller flera bröstarvingar tilldelas egendom i testamente som gör att annan bröstarvinges del blir mindre än dennes laglott.

En arvlåtare kan emellertid önska sig ett annat utfall av egendomens fördelning efter sin bortgång, och av den anledningen vilja frångå den fördelning laglotsreglerna stipulerar. För att laglottsskyddet ska ha någon verklig innebörd i en situation där en förälder önskar undanhålla en bröstarvinge sin garanterade andel av kvarlåtenskapen, har lagstiftaren

¹ ÄB 2:1.

behövt införa en regel som gör att egendom som bortskänkes under arvlåtarens livstid kan återbäras till dödsboet till den del att bröstarvingarna försäkrats sin rättmätiga andel. Denna regel återfinns i ärvdabalkens kapitel 7 § 4, och innebär att en gåva för successions skull ska behandlas på samma sätt som om det vore testamenterad egendom. Det ska alltså inte gå att komma runt reglerna om laglotten genom att ge bort egendom under livstiden.

Denna regel är emellertid inte absolut. Enligt lagtexten ska bestämmelsen endast tillämpas ”om ej särskilda skäl äro däremot”. Lagtexten ger dock inte något svar på vad de särskilda skäl skulle kunna vara som förhindrar en tillämpning. En arvlåtare som önskar vidta en sådan rättshandling, eller för den delen en gåvotagare som mottar en gåva under sådana omständigheter att den träffas av den beskrivna lagregeln, kan således inte veta enbart genom att läsa lagtexten om de kan förlita sig på att transaktionen är rättsligt solid. Särskilt gåvotagaren har förmodligen ett starkt behov av att veta om de kan förlita sig på att de har full äganderätt över den mottagna gåvan. Detta ställer en gåvotagare i en besvärlig situation då denne inte kan tillgodoräkna sig gåvan fullt ut innan klandertiden² gått ut eller saken avgjorts rättsligt genom dom eller överenskommelse.

1.2 Syfte och frågeställning

Det går att föreställa sig omständigheter som skulle göra en fördelning enligt den legala arvsordningen orättvis, eller på annat sätt stötande. Även om arvlåtarens disponibla kvot är hälften av kvarlåtenskapen räcker inte denna alltid till för att få ett slutligt resultat av bodelningen som är allt igenom tillfredställande. Ett sådant tydligt exempel skulle kunna vara när en bröstarvinge försökt ta sin förälder av daga men misslyckats. Skulle bröstarvingen faktiskt ta föräldern av daga finns regler som innebär ett

² Gåvan ska klandras inom ett år efter att bouppteckningen är klar (ÄB 7:4 st.2).

förverkande av arvsrätten³, men vad gäller om föräldern överlever ett sådant försök? Det är förstås också möjligt att en förälder önskar frångå den legala ordningen av andra, inte fullt lika uppenbart acceptabla skäl. Ett sådant exempel skulle kunna vara en situation där en bröstavinge behöver kompenseras för att rättvisa mellan syskonen ska uppnås. Ett annat exempel skulle kunna vara att en förälder tappat kontakten med en avkomma, eller det har uppstått ovänskap, och att föräldern därför inte vill att arvingen ska få ta del av förälderns egendom. Några av dessa exempel innebär nog tveklöst att en strikt tillämpning av laglottsskyddet vore i strid med den allmänna rättsuppfattningen, andra exempel är inte lika solklara. Nu är ju ÄB 7:4 behäftad med en säkerhetsventil, bestämmelsen ska inte tillämpas om särskilda skäl talar emot. Är detta undantag effektivt vad gäller att skapa ett rimligt och rättvist utfall? Är det effektivt i fråga om att bevaka de syften som ligger till grund för laglotten?

Detta arbete syftar till att blottlägga den oklarhet som ligger begravd i frågan kring vilka de särskilda skäl skulle kunna vara som innebär att bestämmelsen inte ska tillämpas även om regelns övriga rekvisit är uppfyllda. Jag har också undersökt om det kan finnas situationer där regeln enligt gällande rätt ska tillämpas men där en sådan tillämpning skulle kunna strida mot de rättviseideal som föranlett lagstiftaren att instifta ett sådant skydd för den laglotsberättigade. Konkret syftar undersökningen till att besvara följande frågor:

- I vilka situationer föreligger sådana särskilda skäl som gör att ÄB 7:4 inte ska tillämpas?
- Tillämpas undantaget i ÄB 7:4 på ett sätt som är i linje med syftet bakom laglottsskyddet eller förekommer tillämpning där utfallet står i konflikt med lagstiftarens intentioner?

³ ÄB 15:1.

1.3 Metod

För att kunna besvara frågorna som ställs ovan behövs bakomliggande syfte med laglottsskyddet klarläggas, och likaså varför det finns ett undantag. Vad juridisk doktrin har att säga om regeln samt vilken vägledning prejudikatinstansernas avgöranden ger är också av intresse. Det rör sig då om en traditionell rättsdogmatisk metod. Fokus ligger på de situationer som gör att en gåva som träffas av bestämmelsen inte ska återbäras, alltså undantagsregeln i ÄB 7:4. För att förstå undantagsregeln behövs däremot också en klarläggning av laglottsskyddet som sådant och varför det finns ett sådant här förstärkt skydd som tar sikte på gåvor som till sitt syfte är att likställa med testamente.

Den rättsdogmatiska metoden syftar till att blottlägga gällande rätt.⁴ En svaghet metoden kan sägas vara behäftad med är att den inte ger svar på frågan på hur den faktiska rättstillämpningen ser ut, i den mån tillämpningen avviker från gällande rätt.⁵ Det kan också vara så att vad som är gällande rätt inte är vederbörligen fastställt i varje unikt fall. Det kan finnas omständigheter som lagstiftaren inte kunnat förutse, och som ännu inte blivit prövat eller utrett i de traditionella rättskällorna. Föremålet för denna undersökning är en vag rättsregel med stort skönmässigt utrymme för domstolarna. Det är dessutom en regel som sällan prövas i högre instanser. Detta gör att den praktiska rättstillämpningen kan variera, och att en traditionell rättsdogmatisk metod kanske inte fullt ut kan besvara min andra fråga; tillämpas undantaget i ÄB 7:4 på ett sätt som är i linje med regelns bakomliggande syften? För att besvara denna fråga undersöks även avgöranden från de lägre instanserna i den mån de redovisats i Nytt juridisk arkiv (NJA). På så vis går det att följa hur resonemangen har sett ut hela vägen. I den utsträckning undersökningen också visar att tillämpningen avviker från den aktuella regelns bakomliggande motivering har detta analyserats. Om sådan analys av underrätter omfattas av det som kallas

⁴ Korling & Zamboni s. 21.

⁵ Korling & Zamboni s. 24.

rättsdogmatisk metod kan det råda delade meningar om⁶, detta arbete syftar emellertid huvudsakligen till att klarlägga hur normen ser ut. Rättsregeln i fråga är vag, och om tillämpningen spretar säger det också något om gällande rätt. Jag bedömer det som att den rättsdogmatiska metoden i viss mån kan omfatta kritisk analys samt en bred utblick⁷ och anser därför att den är tillfyllest för mina ändamål.

1.4 Avgränsningar

Laglottsinstitutet är som rättslig figur intressant. Det är en inskränkning i äganderätten vars moraliska underbyggnad inte är helt självklar, även om det nog kan sägas vara en del av vårt allmänna rättsmedvetande. Om detta finns det mycket att undersöka men berörs i detta arbete endast när så krävs för att besvara min frågeställning. Mitt arbete inriktar sig på det förstärkta laglottsskyddet i ÄB 7:4, och denna regel kan sägas vara en nödvändighet för att laglotten de facto ska kunna anses garanterad en bröstarvinge.⁸

Tillämpningen stöter dock på många problem när reglerna möter verkligheten. Exempelvis har syftesrekvisitet varit föremål för tvistigheter, alltså att syftet med gåvan ska ha varit att ordna succession. Det kan också nämnas att ÄB 7:2, som innebär att förskott på arv ska avräknas laglott, innebär att reglerna om förskott i ÄB kap. 6 kan komplicera bilden när en gåva ska återbäras. Dessa och andra tillämpningssvårigheter är om än intressanta inte föremål för undersökning här annat än när det kan ha relevans för den explicita frågeställningen som ligger till grund för detta arbete.

1.5 Material och forskningsläge

I brist på klagörande lagtext blir förarbeten den huvudsakliga rättskällan. Den nuvarande ärvdabalken fick sin huvudsakliga utformning 1928 och har sedan dess genomgått en del förändringar, framför allt i och med införandet

⁶ Se ex. Korling & Zamboni s. 27 f.

⁷ Korling & Zamboni s. 2. 28.

⁸ Se ex. NJA II 1928 s. 443.

av den nuvarande ärvdabalken 1958. Laglottsskyddet är dock äldre än så, principen om att egendomar ska hållas inom släkten går tillbaka till medeltiden. Laglottsskyddet som vi känner det infördes dock i samband med att arvejordsystemet avskaffades genom förordning 1857.⁹ Genom att följa lagstiftningsförfarandet kan grundläggande intentioner bakom reglerna exponeras. Det ska dock sägas att förarbeten inte räcker så långt i besvarandet av min specifika frågeställning kring vilka skäl som förhindrar en tillämpning av ÄB 7:4. Vägledning kan dock ändå finnas utöver intentionerna bakom undantagsregeln; om undantaget ska förstås i ljuset av syftet med laglottsskyddet är motiven bakom laglotten också av intresse. Det förstärkta laglottsskyddet infördes 1928 och har sedan dess gett upphov till många tvister. Mängden prejudicerande avgöranden speglar dock inte frekvensen av tvister, och rättspraxis är ganska skral på området.¹⁰ Med en så pass specifik frågeställning som den som ligger till grund för denna utredning begränsas utbudet av relevant rättspraxis än mer. I de fall frågor relevanta för detta arbete avhandlats i våra prejudikatinstanser har detta undersökt. Även underrätternas slutsatser redovisas och analyseras i den mån de är refererade i NJA.

1.6 Disposition

Utredningen börjar med att belysa laglottens historiska framväxt. Detta för att undersöka vilka underliggande värden som laglottsinstitutet historiskt sätt avsett att främja. Här finns en del av svaren på varför vi har ett laglottsskydd, och därmed också varför det förstärkta laglottsskyddet ibland inte bör tillämpas även om övriga rekvisit är uppfyllda. I denna del är historisk-juridisk litteratur central liksom i viss utsträckning gamla förarbeten.

Utredningen fortsätter sedan att nagelfara lagtext och förarbeten i kombination med juridisk doktrin. I nästa steg granskas rättspraxis. Detta

⁹ Brattström s. 26 f.

¹⁰ Walin s. 165.

utmynnar sedan i en analys av det rättsliga läget där den historiska bakgrunden och de ursprungliga motiven med laglotten får bilda den mall med vilken vi jämför den faktiska rättstillämpningen.

2 Laglottens framväxt

2.1 Testamente och själågävor

Lagloten är ett skydd för efterlevande i en situation där en arvlåtare önskar fördela egendom så att den legala arvsordningen frångås. Den legala arvsordningen i nuvarande lagstiftning fördelar egendom efter en avliden huvudsakligen enligt parentelprincipen. Det innebär i korthet att de närmaste släktingarna ärver först, och endast om den arvsklass som är närmast är tom kan mer avlägsna släktingar ärva (*successio ordinum*).¹¹ I den första arvsklassen finns make/maka och bröstarvingar samt bröstarvingars avkommor. Laglottsskyddet omfattar idag endast bröstarvingar samt deras barn. Att bröstarvingars avkomma träder i förälderns ställe i de fall denne är avliden framgår av ÄB 1:1 och är ett uttryck för istadarätten.¹²

Skyddet för bröstarvingar och deras avkommor slår alltså till om arvlåtaren frångår den legala arvsordningen och skänker eller testamenterar bort egendom i sådan utsträckning att bröstarvingens laglott kränks. Lagloten är således intimt kopplad till testamentsrätten.

I svensk rätt skiljer vi mellan å ena sidan arv, där successionen bestäms i lag, och å andra sidan testamente, där successionsordningen är ett resultat av arvlåtarens vilja. Denna åtskillnad kommer sig av den svenska arvsordningens ursprung i den germanska rätten.¹³

Testamente som rättsfigur har gamla anor. Det finns exempelvis med i de tolv tavlornas lag¹⁴, och har därigenom varit en del av den romerska rätten. I den romerska rätten var släktskapet kopplat till rätten att ärva, och ursprungligen var denna rätt exklusiv för slakten. Utvecklingen gick

¹¹ Brattström s. 30 f.

¹² Brattström s. 32.

¹³ SOU 1925:43 s. 102.

¹⁴ Trolle s. 183.

emellertid mot en allt större makt till egendomsinnehavaren att i livet bestämma vad som skulle hända med egendomen efter döden. Denna testationsrätt kom att utveckla sig till en möjlighet för en familjefader att helt ersätta den legala arvsordningen med en utpekad arvinge av eget val.¹⁵ Så småningom kom emellertid denna frihet att åter begränsas till förmån för bland annat bröstarvingar och laglottsinstitutet formaliserades till att bestå av en kvotdel av arvslotten. Så här långt liknar den romerska rätten vid denna tid vårt system idag. Till yttermera visso fanns dessutom en detalj som företar en viss likhet med det undantag detta arbete fokuserar på, det fanns nämligen en möjlighet för en arvlåtare att utesluta en laglotsberättigad om särskild grund förelåg.¹⁶

Den germanska rätten har emellertid sett med misstänksamhet på testamente, och till Sverige kom testamente, eller själågåva som det då kallades, via den kanoniska rätten på tidig medeltid. Det handlade då om att kyrkan såg en möjlighet att genom hot om evig förbannelse tillskansa sig egendomar av gudsfruktande människor som väntade döden. Att skänka sin egendom till kyrkan skulle ställa vederbörande i en bättre sits på räkenskapens dag. Det handlade då framför allt om gåva till fromma, alltså en gåva till kyrkan, och inte någon generell testationsrätt.¹⁷

Tidig medeltid är också den tid i Norden då vi får skriftlig lagstiftning, och följer man rättsutvecklingen i landskapslagarna och de första riksomfattande lagsamlingarna så framkommer en ambivalent hållning till rätten för en arvlåtare att omfördela egendom utanför släkten. Denna ambivalens är ett uttryck för den konflikt som fanns mellan å ena sidan kyrkan med påven i ryggen, och å andra sidan jordägare. Allt eftersom kyrkan genom själågåvor blev en dominant jordägare uppstod också oro för hur detta påverkade samhället och samhällsutvecklingen. Som ett exempel på detta kan nämnas hur det i hansastäder talades om ”kyrkans döda hand”, det ansågs av många

¹⁵ Trolle s. 158 och 1928:43 s. 289.

¹⁶ SOU 1925:43 s. 290.

¹⁷ Trolle s. 159 och 162.

vara hämmande för städerna att så stor del av stadens yta inte stod tillgänglig för andra att bebygga eller på annat sätt exploatera.¹⁸

Den här konflikten mellan jordägare och kyrkan resulterade ibland i att testationsrätten förblev oreglerad då de inte kunde komma överens. I dessa fall fick emellertid annan lagstiftning eller sedvanerätt fylla ut rätten, och egentligen saknas det exempel på att testationsrätten någon gång ska ha varit obegränsad.¹⁹ Något slags laglottsskydd har således alltid funnits, och den disponibla kvoten, alltså den del en arvlåtare kan testamentera bort, har i stort sett alltid varit betydligt mindre i svensk rätt än vad den är idag. Ett exempel på hur skyddet för efterlevande kunde se ut under medeltiden är det så kallade huvudlottssystemet. I korthet fungerade det så att en arvlåtare kunde om han så önskade räkna in Jesus bland sina söner (arvet var förbehållet söner) och samtliga, inklusive Jesus fick lika lotter. Jesus lott skänktes då till Kyrkan.²⁰

2.2 Laglottens utveckling i modern tid

Under 1800-talets första hälft blev det alltmer uppenbart att arvs- och testationsrätten inte var i takt med tiden. Detta ledde till en omfattande reform av ärvdabalken 1857.²¹

Förändringen av arvsrätten har historiskt sett varit intimt kopplad till samhällsutvecklingen i stort. Urbaniseringen har här spelat en stor roll, liksom utvecklingen bort från släkten som ekonomisk och social trygghet till förmån för offentligrättsliga institutioner. Parallellt, och som en följd av detta, har kvinnans rätt stärkts. Detta har lett till omfattande reformering av både äktenskapsbalken som ärvdabalken.²² De senaste 100 åren har dock inneburit en samhällsförändring utan motstycke tidigare i historien, men

¹⁸ Almquist s. 142 f.

¹⁹ Trolle s. 163 ff.

²⁰ Agell s. 17.

²¹ Walin s. 200.

²² Se ex. SOU 1925:43 s. 106 f.

utan att egentligen ha förändrat regleringen kring laglotten. Kapitel 7 i ärvdabalken, som reglerar laglotten, är i huvudsak en produkt av 1928-års lagändring och den versionen är i allt väsentligt överensstämmande med dagens lagstiftning.

Laglotten som rättsfigur har emellertid inte varit utan kritiker och denna kritik har under modern tid oftast lutat åt att en vilja att begränsa släktingars arvsrätt till förmån för arvlåtarens förfoganderätt.²³ Exempelvis fanns ett förslag på att skrota laglotten i en utredning av efterlevandes makes rätt till arv.²⁴ Ofta motiveras kritiken med en önskan om att stärka makes och sambos rätt. Med hänvisning till att försörjningsbördan med tiden skiftat från släkten till samhället och individen anses det att ett behov av att säkra bröstarvingars arvsrätt ur ett samhällsperspektiv saknas.²⁵ En annan invändning mot laglottsskyddet är att möjligheten att hålla exempelvis jordegendomar intakta minskar, med fragmenterade och för försörjningsbehov sämre bemedlade jordbruks- och skogsfastigheter som resultat. Detsamma kan sägas om många företagskonstruktioner.²⁶

2.3 Laglottens historik - slutsatser

Det är svårt att utifrån några självklara moraliska grundsatser förstå varpå den allmänna rättsuppfattningen kring arvs- och testationsrätten vilar. För människor i Sverige av idag synes det självklart att bröstarvingar har rätt till en del av en avliden förälders kvarlåtenskap. Det är emellertid också en tid där det individuella ägandet och förfoganderätten över sin egendom har stark förankring. Arvsrätten har emellertid vuxit fram ur en kultur där synen på ägande var väsensskilt från hur vi ser på det idag. Ägandet synes ha varit kopplat till stam eller ätt, framför allt avseende ägandet av annat än rent personliga tillhörigheter. Allt eftersom byar blev städer, och ättenskapet mer

²³ SOU 1925:43 s. 106.

²⁴ SOU 1981:85 s. 207 ff.

²⁵ Se ex Walin s. 201.

²⁶ SOU 1925:43 s. 299.

eller mindre försvann som rättsligt fenomen, kom samägandet att kopplas till närmare släktskap. Sedermera kom hushållet, och den gemenskap som detta innebär, att bilda grund för samägandet. Äktenskapet, och släktskap uppkommit därigenom, blev rättsgrundande och ur denna syn på samägande stammar vår nuvarande syn på arvsrätt.²⁷

Testamentet härrör från den romerska rätten och bygger på den syn på ägande som växte fram i tidiga stadsbildningar. Även om släktskapet var viktigt här också framstod äganderätten som friare i förhållande till släkten. Kyrkan såg i det tidiga Sverige en möjlighet att här igenom stärka sin ekonomiska makt och testamentsrätten kom in i svensk rättstradition. Äganderätten och dess effekter ter sig olika i en jordbrukskultur jämfört med den kultur som växer fram i städer, och i denna ambivalens tycks vi befinna oss än idag. Å ena sidan släktskapet och dess grund för rättigheter kopplat till någons egendom, och å andra sidan förfoganderätten där ägandet grundar en rätt för individen att förfara med egendomen så som den själv önskar. Laglotten kan i detta perspektiv ses som en kompromiss mellan två rättsgrundsatser, och det kan nog sägas att med kompromisser generellt blir det moraliska fundamentet också svagare.²⁸ I detta arbete undersöks en lagstiftningskonstruktion som lämnar stort skönsmässigt utrymme för domstolar, och skönsmässiga bedömningar grundar sig oundvikligen på rättskiparens moraliska uppfattningar. I och med att det moraliska fundamentet här består av två grundstenar, äganderätten och släktskapet, finns risken att moraluppfattningarna kan spreta. Om ingen annan ledning kan stå att finna, i en situation där testamentsrätten står i konflikt till bröstarvingars rätt, vilken av dessa rättigheter ska vinna försteg framför den andra? Dessvärre är det svårt att utifrån laglottens historiska bakgrund ge något bestämt svar på den frågan.

²⁷ SOU 1925:43 s. 45 f.

²⁸ Se ex. SOU 1925:43 s. 102 ff.

3 Det förstärkta laglottsskyddet

3.1 Lagkonstruktion

ÄB kap. 7 § 4

Har arvlåtaren i livstiden bortgivit egendom under sådana omständigheter eller på sådana villkor att gåvan till syftet är att likställa med testamente, skall i avseende å gåvan vad i 2 och 3 §§ är stadgat om testamente äga motsvarande tillämpning, om ej särskilda skäl äro däremot; och skall vid nedsättning av gåvan motsvarande del av den bortgivna egendomen återbäras eller, om det ej kan ske, ersättning utgivas för dess värde. Vid laglottens beräkning skall värdet av den bortgivna egendomen läggas till kvarlåtenskapen.

Vill bröstarvinge mot gåvotagare göra gällande rätt som avses i första stycket, skall han väcka talan inom ett år från det bouppteckning efter arvlåtaren avslutades. Försittes denna tid, är rätt till talan förlorad.

Var vid dödsfallet gåvan ej fullbordad, må den ej, med mindre särskilda skäl äro därtill, göras gällande, i den mån det skulle lända till intrång i bröstarvinges laglott.

Här ovan ser vi hur det aktuella lagrummet är konstruerat. Denna utredning ägnar sig åt det första stycket, och mer specifikt handlar det om bisatsen i vilken det står att gåvan inte ska hanteras som om den vore testamente ifall ”särskilda skäl äro däremot”.

Detta lagrum kallas det förstärkta laglottsskyddet och verkar kanske vid ett första påseende inte alltför komplicerat. I många situationer är lagrummet också förhållandevis enkelt att tillämpa. Att under en livstid förvalta sin egendomsmassa är emellertid också ofta förknippat med väldigt många rättshandlingar som kan komplicera förhållandet med efterlevande i relation till arvsrätten. Det förstärkta laglottsskyddet tar sikte på gåvor, och en person genomför ofta många rättshandlingar som kan anses vara av benefik karaktär. Vi behöver därför veta vad som omfattas av gåva i lagtextens mening. Vi behöver också veta vad det innebär att egendom givits bort under omständigheter som till syftet är att likställa med testamente. Ty

endast dessa rättshandlingar träffas av ÄB 7:4, och endast om dessa rekvisit är uppfyllda kan undantaget i lagrummet komma att tillämpas. Vi måste också bringa klarhet i vad som är stadgat i 2 och 3 §§ om testamente, eftersom detta också ska gälla om en gåva omfattas av ÄB 7:4.

Rättshandlingar som innebär att egendom skiftar ägare och där värdeöverföringen i den ena riktningen inte fullt ut motsvaras av en värdeöverföring i den andra är relativt vanliga. Att så är fallet innebär emellertid inte med nödvändighet att värdeskillnaden ska anses vara en gåva. Om det däremot finns en avsikt hos en av parterna i transaktionen att berika den andra anses det föreligga en benefik del, och då aktualiseras lagstiftning som tar sikte på gåva.²⁹

Om det kan konstateras att det föreligger en gåva kommer vi till nästa hinder som behöver övervinnas för att lagrummet ska bli aktuellt; gåvan ska vara för dödsfalls skull. Detta rekvisit tar sikte på den subjektiva avsikten hos givaren. Syftet ska vara att ordna med fördelningen av egendomen efter det att gåvogivaren avlidit. Det kan förstås vara förenat med vissa svårigheter att avgöra syftet med en gåva om gåvogivaren inte längre finns ibland oss och själv kan berätta varför den aktuella rättshandlingen vidtogs. Ibland finns ett gåvobrev eller något annat som ger vägledning, men ofta ges egendom bort utan någon dokumentation som kan ge ledtrådar avseende gåvogivarens syfte. I dessa situationer blir det andra omständigheter som får vara vägledande.³⁰

Det finns i huvudsak två omständigheter som objektivt sett kan göra att en gåva anses syfta till succession: om gåvogivaren vid gåvotillfället väntar döden inom kort, exempelvis lider av en svår sjukdom som vederbörande sannolikt inte överlever, eller om gåvogivaren behåller värdet av det bortgivna till sin död.³¹ Den första situationen är kopplad till den tid som förflutit mellan gåvotillfället och tidpunkten för döden. Detta räcker

²⁹ Se ex. NJA 1991 s. 748.

³⁰ Walin s. 233.

³¹ Walin s. 233 f och NJA II 1928 s. 445.

emellertid inte ensamt till för att det ska anses vara till syftet att likställa med testamente, det krävs också att döden är väntad.³² Den andra situationen är relaterad till den uppoffring gåvan innebär för gåvogivaren. Ett exempel är om en arvlåtare ger bort den fastighet som är arvlåtarens eget hem, och gåvan är villkorad med ett förbehåll om att gåvogivaren ska få bo kvar så länge denne själv önskar eller kan. Om uppoffringen för gåvogivaren är obefintlig anses det vara för successions skull, och då är tiden som förflutit mellan gåvotillfället och döden av något mindre intresse. Om gåvogivaren har haft ett på förhållandena under livstiden riktat intresse att bortskänka den aktuella egendomen ska gåvan inte anses vara för successions skull.³³

Hur ska då en domstol förhålla sig om omständigheterna i ett enskilt fall visar att gåvogivaren hade både ett syfte att ordna succession och ett i livstiden riktat intresse? Det är inte svårt att föreställa sig att detta är ganska vanligt, gåvogivaren kanske genom gåvan minskar bördan det kan innebära att exempelvis äga och förvalta en fast egendom. På samma gång kanske gåvan fyller syftet att ordna med ett generationsskifte. En sådan situation ställdes HD inför i NJA 1998 s 534. En änka som innehade en stor jordbruksegendom bestående av sju fastigheter skänkte denna egendom till en akademi. Genom gåvan kunde änkan slippa ansvaret för att driva egendomen och samtidigt undvika en av henne oönskad splittring av egendomen i flera bitar, som vore följderna om hennes bröstarvingar i stället får arva. HD fastslog då att i ett sådant fall ska det göras en samlad bedömning av om rättshandlingen är att likställa med testamente.

Om en gåva träffas av bestämmelsen ska vad som är stadgat i 2 och 3 §§ om testamente gälla även på denna gåva. I § 2 får vi veta att vad en bröstarvinge mottagit som förskott på arv eller testamente ska avräknas laglotten. § 3 reglerar hierarkin om det finns flera konkurrerande förordnande i testamente, i övrigt finns specialbestämmelser i ÄB 7:4 som tar ut övriga

³² Eriksson s. 65.

³³ NJA II 1928 s. 446.

bestämmelser i den paragrafen. Mest relevant för detta arbete är avräkningsmöjligheten i § 2, eftersom detta innebär att det finns relationer med annan lagstiftning som kan inverka på tillämpningen av ÄB 7:4. Exempelvis kommer reglerna om förskott på arv i ärvdabalkens sjätte kapitel att kunna aktualiseras. Det sker om den bröstarvinge vars laglott kränkts mottagit gåvor av arvlåtaren som kan anses utgöra förskott på arv, eftersom sådana gåvor ska avräknas laglotten enligt ÄB 7:2. I sjätte kapitlet ÄB regleras vilka gåvor som ska avräknas så som förskott på arv, och som därigenom kan påverka laglottens storlek. Om gåvor som till värdet motsvarar laglotten utgått till en bröstarvinge har ingen laglottskränkning ägt rum, och ÄB 7:4 kan då inte komma ifråga. Det är emellertid inte alla gåvor från förälder till barn som ska presumeras vara förskott på arv. Till att börja med är det just en presumtion, vilket innebär att det är gåvogivarens avsikt som ligger till grund för om gåvan är ett förskott på arvet eller inte. Om det finns en viljeyttring, exempelvis i ett gåvobrev, som visar att gåvogivaren inte önskar att gåvan ska avräknas gåvomottagarens arv så ska ingen avräkning ske.³⁴ Enligt lagtexten kan också omständigheter i övrigt som tyder på att gåvogivaren inte ville att gåvan ska avräknas bryta presumtionen. Sedan undantas också gåvor som faller under en förälders försörjningsplikt.³⁵ Försörjningspliktens omfattning regleras i föräldrabalken³⁶ och därför kan lagstöd ibland även behövas sökas här för att kunna fastställa laglottens storlek. Vidare undantas även gåvor som anses vara sedvanliga gåvor ”som inte står i missförhållande till givarens villkor”.³⁷ Ett exempel på en sådan gåva kan vara julklappar och liknande.³⁸

Som vi kan se är det en del hinder på vägen mot att en tillämpning av det förstärkta laglottsskyddet kan komma att bli aktuellt. Många av de rekvisit som står mellan en förfördelad bröstarvinge och kompensation är dessutom oklara. Exempelvis vilka gåvor som ska avräknas som förskott på arv. Och

³⁴ Walin s. 169.

³⁵ ÄB kap. 6 § 2.

³⁶ FB kap. 7 § 1.

³⁷ ÄB kap. 6 § 2.

³⁸ Walin s. 179.

givetvis svårigheterna i den aktuella paragrafen i sig, exempelvis att syftet ska vara för succession. Nu räcker det ju emellertid inte att alla dessa hinder är övervunna, det ska heller inte föreligga några särskilda skäl mot en tillämpning. Därmed är vi framme vid föremålet för undersökningen, nämligen undantaget i ÄB 7:4.

3.2 Undantaget

Om en egendomsöverföring träffas av de båda rekvisiten i ÄB 7:4; gåvorekvisitet och syftesrekvisitet, så är huvudregeln att en bröstarvinge vars laglott kränks av rättshandlingen i fråga kan klandra gåvan och den ska då återbäras till dödsboet. Värdet på dödsboet med den aktuella gåvan inräknad ska bilda underlag för beräkningen av laglotten, och den del som kränker laglotten får gåvomottagaren kompensera bröstarvingen för. Om särskilda skäl talar emot återbäring kan jämkning av återbäringsplikten ske. Föreligga särskilda skäl mot en tillämpning av ÄB 7:4 kan hela eller delar av den klandrade gåvan återbäras. Det behöver således inte vara antingen eller, en domstol kan skönmässigt fastslå hur stor del av gåvan som ska återbäras.³⁹

Lagtexten i sig själv ger ingen ledtråd kring vad som kan anses vara sådana särskilda skäl som hindrar återbäring. Vi får förstå att detta kan komma att tillämpas om en återbäring skulle ge ett oskäligt resultat utifrån de principer som motiverar att det finns ett förstärkt laglottsskydd.

I huvudsak finns det tre kategorier av omständigheter där det kan argumenteras för att en tillämpning av ÄB 7:4 leder till ett oskäligt utfall, och att därför undantaget skulle kunna aktualiseras. Den ena kategorin förhåller sig till mottagaren av en gåva, och hur de skäl en arvlåtare kan ha haft för att vilja frångå den legala arvsordningen och gynna en utomstående kan inverka på gåvans skälighet. Det går exempelvis att tänka sig att

³⁹ Walin s. 236.

tillämpningen skulle träffa en gåva som någon mottagit i god tro, och att en återbäring vore drabbande för gåvomottagaren.

Den andra kategorin handlar om den ekonomiska fördelningen mellan bröstarvingar. En sådan omständighet skulle då kunna vara om en tillämpning av bestämmelsens huvudregel skulle leda till en sammantaget sett orättvis fördelning mellan syskonen.

Den tredje kategorin av omständigheter när resultatet skulle kunna bli oskäligt förhåller sig inte till fördelning och har inte med rättvisa kvantitativt sett i förhållande till ekonomiskt värde att göra. Det rör sig istället om tillfällen då en bröstarvinge av någon anledning gjort sig oförtjänt av den laglott som reglerna annars skulle ge den rätt till. Ett tydligt exempel skulle kunna vara då någon försökt mörda sin förälder, exempelvis i syfte att utfå arv, men misslyckats. I ÄB 15:1 finns en regel som fråntar en arvinge sin arvsrätt om arvingen dödat arvlåtaren. Denna bestämmelse omfattar inte försök och skulle arvlåtaren i en sådan situation önska att gärningspersonen går miste om sin laglott finns endast gåva för dödsfallsskull att tillgå, och sedan hoppas att, ifall gåvan klandras av gärningspersonen, gärningen anses vara ett sådant särskilt skäl som gör att ÄB 7:4 inte ska tillämpas. Frågan här är om det finns situationer när en arvlåtare kan anse att en avkomma betett sig så illa mot denne att det är skäligt att göra vederbörande arvlös.

3.3 Lagmotiv

I den historiska återblicken försökte jag ådagalägga de värden som laglotten bygger på. Huvudsakligen tycks det vara släktskapet som grundar rätt till arv, och oftast har familjen och det släktskap som uppstår i denna ansetts viktigast att främja i detta hänseende. Från den romerska rätten kom sedermera en mer individuell syn på ägande, och med detta följde en stärkt förfoganderätt över egendomen för innehavaren. Här står således två rättsprinciper på kollisionkurs mot varandra. De moraliska fundamenten för

de båda principerna förefaller något svårfångade, och att med någon större grad av självsäkerhet framhålla den ena framför den andra går nog inte att göra utifrån den historiska bakgrunden.⁴⁰ Lagmotiven till 1928-års revision av ärvdabalken är utförliga, och såväl den historiska bakgrunden som samhällsnytta utreddes grundligt och samvetsgrant. Mitt intryck är emellertid att lagberedningen sist och slutligen i stor utsträckning förlitade sig på det allmänna rättsmedvetandet för att motivera den kompromiss mellan testationsfriheten och laglottsskydd som föreslogs, och som lagstiftningen sedermera resulterade i.⁴¹

Det går att extrahera vissa intressen som den moderna successionsrätten enligt förarbeten ska bevaka. Ett exempel är att den kontinuitet som den legala arvsordningen garanterar har ansetts gynna samhällsutvecklingen i stort. Detta bygger på att en arvlåtares önskan att säkra efterlevandes välstånd ska utgöra ett incitament till flit, sparsamhet och långsiktigt tänkande kring egendomsförvaltningen.⁴² Den arvsrätt som då ska främjas är den som bottenar i den ur släktskapet grundade sociala och ekonomiska samhörigheten.⁴³

Laglottsskyddet syftar till att skydda bröstarvingar i de fall arvlåtaren önskar fördela egendomen till någon utanför den legala arvsordningen. Ett annat syfte är att också bibehålla en rättvis fördelning mellan syskon.⁴⁴ Det har också varit av intresse att tillförsäkra underåriga bröstarvingar medel för försörjning och uppfostran⁴⁵, det är emellertid inte längre aktuellt eftersom denna börda numera vilar på det allmänna.

Undantagsregeln fanns inte med i lagberedningens ursprungliga förslag⁴⁶. Lagrådet ansåg emellertid att regeln borde behäftas med en

⁴⁰ Se ex. NJA II 1928 s. 258.

⁴¹ Ett exempel återfinns i SOU 1925:43 s. 299.

⁴² Se ex. SOU 1925:43 s. 105 och s. 298 f.

⁴³ SOU 1925:43 s. 106.

⁴⁴ SOU 1925:43 s. 298.

⁴⁵ SOU 1925:43 s. 298.

⁴⁶ NJA II 1928 s. 443.

jämkningsmöjlighet. Liknande invändningar kom även från andra remissinstanser. I en av dessa invändningar anfördes att bestämmelsen inte skulle tillämpas om detta skulle innebära en ”alltför stor hårdhet mot gåvomottagaren”. Även lagberedningen hade för egen del identifierat en situation då en gåva borde vara undantagen kravet på återbäring; om egendomen utan gåvomottagarens eget vållande gått helt eller delvis förlorad borde inte huvudregeln användas.⁴⁷ Ytterligare en invändning handlade om en tillämpning som skulle leda till ”uppenbar obillighet mot gåvotagaren”.⁴⁸ Detta resulterade i att den lag som kom att röstas igenom av riksdagen var behäftad med ett undantag om särskilda skäl förelåg, samma formulering som bestämmelsen har idag. Att i detalj bestämma när sådana särskilda skäl ska anses föreligga lämnades till rättstillämpningen att bestämma.⁴⁹

Det är således inte mycket ledning vi får i förarbetena till ÄB 7:4 avseende undantaget. En intressant detalj är att de få skäl som nämnts handlar om förhållanden på gåvomottagarens sida, ingenting om omständigheter som har med den förfördelade bröstarvingen att göra. Oklart dock vilken slutsats som kan dras av detta, om ens någon. Av allt att döma har domstolarna ganska fria händer att utifrån ledamöternas egna uppfattningar bestämma om en gåva ska återbäras eller inte, förutsatt att parternas talan ger tillräckligt utrymme.

⁴⁷ NJA II 1928 s. 453.

⁴⁸ NJA II 1928 s. 454.

⁴⁹ NJA II 1928 s. 454.

4 Praxis

4.1 Om bristen på prejudikat

Rättspraxis på arvsrättens område lider av samma problem som rättspraxis inom många andra civilrättsliga områden. Många tvister görs upp i godo, eftersom det är både ekonomiskt och psykiskt påfrestande att driva en tvist. Att underrätterna dessutom också ska sträva efter att parterna kommer överens⁵⁰ är också en bidragande orsak, och sammantaget innebär detta att det är få tvister som når en prejudikatinstans. Denna utredning tar dessutom sikte på undantaget, som är en väldigt smal rättsfråga. Det gör att antalet vägledande avgöranden är väldigt få i jämförelse med de antal olika situationer där en tillämpning av huvudregeln kan påstås leda fel.

Det förstärkta laglottsskyddet såg dagens ljus i den reformering av ärvdabalken som infördes 1928⁵¹, och efter det finns det en handfull avgöranden där HD fått tillfälle att utveckla när det ska tillämpas. Då det föreligger viss brist på vägledande domar från högsta instans kan även avgöranden från lägre instanser ha ett visst värde som prejudikat. Jag granskar av den anledningen också några domar från hovrätterna, där den aktuella rättsfrågan varit under övervägande. Fallen redovisas i kronologisk ordning, dock kommer domar från högsta instans att redovisas först.

4.2 Avgöranden från Högsta domstolen

4.2.1 NJA 1937 s 74

Makar har upprättat ett testamente vari den först avlidna makens egendom ska tillfalla den andre med full äganderätt. Båda makarna har barn genom tidigare äktenskap. Detta testamente förstördes sedan av de båda makarna i samband med en av makarna gemensamt begärd boskillnad. I samband med

⁵⁰ RB 42:17

⁵¹ Walin s. 200.

bodelningen tillskiftades frun samtliga tillgångar mot att hon också svarade för de skatteskulder boet var belastat med. Strax efter avled hustrun och i den efterföljande bouppteckningen fanns intaget ett intyg. Enligt detta intyg hade makarna muntligen förordnat att den fastighet makarna ägt gemensamt skulle tillfalla makens ena barn och hustruns egen dotter med lika delar var. Hustruns dotter hade också fått en penninggåva, pengarna var insatta på bankkonto i dotterns namn men med ensam förfoganderätt över räntor och kapital för modern. Strax efter avled också maken och han efterlämnade inga tillgångar.

Makens andra dotter, som inte omfattades av det muntligen upprättade testamentet, stämde de andra förmånstagarna och hävdade att den av makarna begärda bodelningen utgjort en gåva. Syftet med gåvan skulle enligt bodelningsdokumentet vara att hustrun ensam hade arbetat upp tillgångarna, något som enligt den förfördelade dottern inte hade varit fallet. Även det muntliga testamente i vilket fastigheten var förordnat klandrades då det inte upprättats med hänsyn tagen till de formkrav som ställs på ett testamente. Även den penninggåva som modern givit sin dotter klandrades då den enligt stämningen skulle ha varit giftorättsgods som undandragits vid bodelningen mellan makarna. Samtliga dessa rättshandlingar skulle till syftet ha varit att kringgå laglotsreglerna och lämna makens ena dotter utan arv efter fadern.

I första instans, som då var rådhusrätten, förlorar käranden på alla punkter. I enlighet med den tidens anda innehåller domskälen inte mycket information kring hur rätten resonerat, exempelvis är domskälen från underrätten nästan helt i avsaknad av klargörande juridiskt resonemang. Det går därför inte att veta på vilka grunder de kommit till sina olika slutsatser. Exempelvis att makens avstående av giftorättsgods genom bodelningen, då allt giftorättsgods kom att bli hustruns enskilda egendom, inte skulle anses innebära en gåva. Vi får endast veta att det saknas laga grund att tillämpa ÄB 7:4. Penninggåvan från modern till dottern anses av rätten härröra från moderns egna tillgångar och eftersom maken inte i efterhand gjort anspråk

på någon rätt till pengarna kan inte heller dottern ha övertagit någon rätt till dem. Någon vidare förklaring får vi inte om detta. Rådhusrätten landar också i slutsatsen att det muntliga testamentet, dokumenterat genom ett bevittnat intyg, inte kan klandras av käranden då hon anses ”sakna behörighet till denna talan”.

Domen överklagades till hovrätten som endast konstaterade att de inte hade skäl att ändra rådhusrättens beslut och fallet hamnar sedermera i HD.

HD börjar med att konstatera att det muntliga testamentet inte är av förmånstagarna ”vederbörligen bevakade som testamente efter [fadern]”. Denna fråga lämnas av detta skäl utan avseende. HD konstaterar sedan att den av makarna begärda bodelningen inneburit en gåva, och att omständigheterna var sådana att den ska anses vara till syftet att likställa med testamente. Gåvomottagarna ska således återbära dessa egendomar till den del kärandes laglott kränkts. Penninggåvorna konstateras däremot ha skett med makens samtycke och anses ha tillkommit ”i laga ordning”.

Den stora skillnaden mellan HD och underinstanserna är att HD bedömer att en överföring av giftorättsgods till enskild egendom innebär ett avstående som utgör gåva. Ingen av rättsinstanserna hänvisar till undantaget i ÄB 7:4, det finns emellertid formuleringar och slutsatser som kan leda tankarna dit. Ett exempel är synen på penninggåvan som hustrun gav till sin dotter. HD konstaterar att den var förknippad med förbehåll innebärandes att gåvogivaren hade förfoganderätt över båda kapital och räntor. HD låter förstå att denna gåva genom detta förbehåll var till syftet att likna vid testamente, men den anses ändå ha tillkommit i laga ordning. Endast en omständighet omnämns i domskälen som skulle kunna förklara varför denna gåva inte skulle återbäras; gåvan ska ha skett med makens samtycke. Hur denna omständighet kan ha rättslig betydelse framgår inte i domskälen och någon rättslig grund härför har jag inte kunnat hitta, annat än att detta skulle kunna utgöra särskilda skäl mot en tillämpning av ÄB 7:4. Äktenskapet

hade varit i 28 år varför skevdelningsregeln inte har kunnat varit aktuell⁵². Grunden för kärandens klander mot gåvan bestod i att egendomen borde ha varit giftorätts gods och att hälften av beloppet borde tillskiftats maken i samband med bodelningen. Makens samtycke kan möjligen tolkas som att han därmed uppger sin rätt till dessa pengar och att de därmed blir hustruns enskilda egendom. Ett sådant uppgivande av rätten till giftorätts gods bör emellertid i linje med HD:s bedömning av bodelningen i övrigt anses vara en gåva, och eftersom övriga gåvor bedömdes vara till syftet att likställa med testamente är det svårt att se hur inte denna gåva också skulle bedömts likadant. Slutsatsen att HD här sett makens samtycke som särskilda skäl mot en tillämpning av ÄB 7:4 vilar emellertid på väldigt lös grund, inte minst för att det är svårt att koppla makens samtycke till något sakligt skäl varför en tillämpning av det förstärkta laglottsskyddet skulle vara otillfredsställande.

HD skriver också i domskälen angående de gåvor som ska återbäras att ”vad som förekommit rörande [kärändens] vandel [inte ska leda till att dessa gåvor] skola bestå utan hänsyn till [kärändens] laglott”. I referatet redovisas ingenting om kärändens vandel och skrivningen framstår därför som en smula besynnerlig. Återigen lämnas vi åt spekulationer, i det här fallet kring omständigheter som inte finns med i referatet, och mer specifikt kring den förfördelade dotterns beteende. Kan det finnas något som är känt för rätten som vi inte får veta? På ytan framstår de omständigheter som redovisas som att en laglotskränkning skett, ändå kommer båda underrätterna fram till att ingen återbäring ska ske. Detta skulle kunna tala för att något i kärändens vandel gjort en tillämpning av ÄB 7:4 stötande för rättens ledamöter. HD anser dock inte att det räcker till för att utlösa undantaget i ÄB 7:4. Detta är som påpekats spekulationer och läsaren får själv dra sina slutsatser om värdet av detta. Något prejudikatsvärde, eller betydelse i övrigt rättsligt sett, har förstås spekulationer av denna typ inte.

⁵² Se ex. Agell & Brattström s. 95.

4.2.2 NJA 1942 s 609

En änka hade under livstiden skänkt samt därutöver testamenterat kontanter, obligationer samt ombesörjt att en livränta skulle utgå till ett hembiträde. Gåvan ska ha varit en kompensation för den omsorg som hembiträdet bistått änkan med. Änkan hade också två söner, varav den ena stämde hemhjälp med hänvisning till att sonens laglott kränkts genom gåvorna och testamentsförordnandet. Hembiträdet hade varit i familjens tjänst under två perioder på sammanlagt ungefär 25 år.

Häradsrätten fann att gåvan inte kunde betraktas som ersättning för arbete. Detta trots att hembiträdets lön under den tid hon varit i familjens tjänst varit blygsam i förhållande till det nedlagda arbetet. Gåvan ansågs i stället vara att betrakta som en gåva likställd med testamente och att sonens laglott blivit kränkt. Häradsrätten ansåg emellertid att det förelåg särskilda skäl mot att gåvan skulle återbäras jämlikt ÄB 7:4. Det huvudsakliga skälet för att undantaget tillämpades var arten och omfattningen av det arbete hembiträdet gjort för änkan genom åren. Rätten nämner att arbetet renderat i överansträngning och nedsatt arbetsförmåga.

Det kan också vara av intresse att häradsrätten i en något svårtolkad formulering även förefaller väga in vad som framkommit om sonens ”tidigare förhållande”, och att detta bidragit till att det förelåg särskilda skäl mot jämkning av gåvan. Vi får emellertid inte veta vilka dessa omständigheter är eller närmare vilken betydelse de har haft för utgången. Det kan vara intressant för läsaren av detta arbete att själva få ta del av häradsrättens formulering och dra sina egna slutsatser om betydelsen av sonens förhållande:

”Med hänsyn till vad i målet upplysts ej mindre om [sonens] tidigare förhållande än även och i synnerhet rörande arten och omfattningen av [hembiträdets] arbete hos [änkan] och hennes under anställningstiden ådragna överansträngning och i följd därav väsentligt nedsatta

arbetsförmåga finner H.R:n sådana skäl föreligga att jämkning ej bör äga rum.”

Domen överklagades av sonen och hovrätten fann i likhet med häradsrätten att det var en gåva att likställa med testamente, men att det inte förelåg särskilda skäl mot en tillämpning av ÄB 7:4. Hovrätten påpekar också att en del av gåvorna tillskiftades hembiträdet genom testamente och jämte ÄB 7:3 får testamente ej utgöra hinder för utfående av laglott. I övrigt motiverar inte hovrätten sitt ställningstagande. Ett hovrättsråd var skiljaktig och ansåg att särskilda skäl förelåg mot en jämkning av gåvan, men att egendomen som skiftats genom testamente skulle återbäras och sonen ersättas för den laglottskränkning testamentet givit upphov till. Motiveringen för att särskilda skäl förelåg var enligt det skiljaktiga hovrättsrådet huvudsakligen samma som häradsrätten, alltså arten och omfattningen av det av hembiträdet nedlagda arbetet under sin anställning hos den avlidna änkan.

Även denna dom överklagades och kom att ändras ytterligare en gång. HD fann liksom de båda tidigare instanserna att gåvan var att likställa med testamente. En enig domstol ansåg emellertid att arten och omfattningen av det arbete hembiträdet utfört, den ringa ersättning hon uppburit samt den fysiska nedsättning av arbetsförmågan arbetet resulterat i utgör särskilda skäl mot att jämka gåvan. HD landar sedan i att egendomen som skiftats genom testamentet inte är tillräckligt stor för att kränka sonens laglott, och att någon återbäring med anledning av endast testamentet därför inte ska ske.

Resonemanget handlar således om att hembiträdets hårda och dåligt betalda arbete för gåvogivaren ger denne rätt att kompensera den anställda med en gåva för successions skull utan att denna gåva ska kunna klandras. En arvlåtares önskan om att ersätta en anställd utöver den överenskomna lönen kan således trumfa en bröstarvinges rätt till laglott.

I det här fallet blir skillnaden mellan reglerna för testamente och reglerna för gåva som till syftet är att likställa med testamente tydlig. HD kom visserligen fram till att sonens laglott inte kränktes genom testamentet, men om i stället för gåva samma egendom tillställts hembiträdet genom testamente hade den totala storleken på den testamenterade egendomen inneburit att en kränkning förelegat. En återbäring hade då fått ske i enlighet med ÄB 7:3.

4.2.3 NJA 1954 s 517

Fallet handlar om en tvist där en moder hade valt att skänka sin fastighet till sin dotter. Modern hade två barn, förutom gåvomottagaren fanns också en son. Gåvan klandrades av en av sonens borgenärer (hädanefter kallad ”banken”), i första hand med hänvisning till avtalslagen och i andra hand med stöd i det förstärkta laglottsskyddet.

Fallet avgjordes i rådhusrätten, överklagades till både hovrätten och Högsta domstolen. Hovrätten fastställde rådhusrättens dom utan motivering och HD beviljade inte prövningstillstånd. Domskälerna är således uteslutande från rådhusrätten.

Gåvan, som var kopplad till ett gåvobrev, skänktes nästan exakt tre år innan arvlåtaren avled. I gåvobrevet framgick att dottern fick överta fastigheten mot att hon också övertog betalningsansvaret för de in-teckningar fastigheten var belastad med samt skatter och övriga kostnader. Dessutom skulle dottern också sörja för moderns underhåll under återstoden av dennes levnad, i den mån moderns egna tillgångar inte skulle räcka till.

Dottern hävdade att sonen mottagit penninggåvor från modern till ett sammanlagt värde högre än värdet på den klandrade gåvan. Till saken hör också att det funnits en polisanmälan mot sonen för urkundsförfalskning. Sonen ska enligt anmälan ha förfalskat moderns namnteckning på lånehandlingar och därigenom tillskansat sig penningbelopp. Dessa lån har tagits med den sedermera bortskänkta fastigheten som säkerhet. Enligt

dottern var bortskänkandet av fastigheten ett sätt för modern att kompensera dottern för de gåvor sonen mottagit. Enligt gåvobrevet skulle dottern inte överta ansvaret för de lån som sonen tagit ut med hjälp av förfalskade underskrifter.

Sonen uppger å sin sida, under förhör i rätten, att de gåvor han mottagit av modern var blygsamma och inte förmådde att väga upp för den orättvisa fastighetsöverlåtelsen gav upphov till.

Bankens förstahandsyrkande, att överlåtelsen skulle vara ogiltig med stöd i avtalslagens §§ 31 och 33, byggde på att modern villkorat gåvan av fastigheten med att dottern skulle återta den polisanmälan för urkundsförfalskning som hon gjort mot sin bror, ett återtagande som sedan aldrig skedde. Rätten ansåg det inte vara visat att det förelåg ett sådant villkor och förstahandsyrkandet föll därmed.

Rätten fann emellertid att gåvan till sitt syfte var att likställa med testamente. Rätten motiverade detta med moderns höga ålder vid gåvotillfället samt att överlåtelsen var villkorad med ett försörjningskrav. Referatet avslutas med följande mening:

”Av utredningen, [...], framgår att [sonen] före gåvotillfället ekonomiskt utnyttjat [modern] till förfång för [dottern] i sådan omfattning att, såsom [dottern] invänt i målet, särskilda skäl äro mot tillämpning beträffande gåvan av reglerna i 7 kap. 2 och 3 §§ lagen om arv.”

Någon vidare motivering finns inte i domskälen. Av detta får vi veta att om en bröstarvinge ekonomiskt utnyttjat en arvlåtare till förfång för en annan bröstarvinge kan undantaget i ÄB 7:4 tillämpas. I målet framgick i huvudsak två olika former av vad som kan beskrivas som ett ekonomiskt utnyttjande. Dels ska sonen ha mottagit stora penningssummor i gåva från modern, dels ska sonen ha förfalskat moderns namnteckning för att på så vis kunna tillgodogöra sig lånebelopp i moderns namn men med sig själv som förmånstagare. Både förfalskningarna såväl som penninggåvorna har varit

till förfång för dottern som därigenom fått sitt arv efter modern reducerat. Vi kan således inte veta vad RR anser tillräckligt för att undantaget ska kunna aktualiseras.

Storleken på penninggåvorna från modern till sonen var inte närmare preciserat, och i ett sådant fall kan det vara svårt att tillämpa ÄB 7:2⁵³. En tänkbar tolkning av denna dom är att undantagsregeln kan användas när förskottsreglerna inte kan tillämpas, med anledning av att de exakta beloppen inte är kända. Syftet med ÄB 7:2 skulle i ett sådant fall kunna förverkligas genom undantaget i ÄB 7:4.

En annan tolkning är att det är förfalskningarna som vägt tyngst, och det krävs något så allvarligt som exempelvis en kriminell handling gentemot arvlåtaren för att utlösa undantaget.

Det enda vi kan säga med säkerhet är att RR ansåg att ekonomiskt utnyttjande av det slag som förekom i detta fall, ifall det också innebär ett förfång för den vars gåva klandras, kan leda till att gåvan inte ska återbäras. Av den kortfattade motiveringen att döma verkar domstolen främst ha vägt in den ekonomiska rättvisan, sonens ekonomiska utnyttjande av modern till förfång för dottern verkar ha varit den utslagsgivande omständigheten. Någon ledtråd kring hur det brottsliga förfarandet riktat mot modern har påverkat utfallet får vi inte i domskälen.

4.2.4 NJA 1963 s 345

Frågan i det här fallet rör en son född utom äktenskapet som blivit ovän med sin mor och hennes make. I samband med att missämjan uppstod genomfördes på makarnas begäran en boskillnad där egendomen kom att bli makens enskilda egendom. Det upprättades också ett testamente där hustrun, i händelse av makens bortgång, skulle ärva egendomen med nyttjanderätt.

⁵³ ÄB 7:2 säger att gåvor som är att betrakta som förskott på arv ska avräknas laglotten.

Egendomen skulle efter att hustrun också avlidit tillfalla föreningen ”De blindas vänner”.

Bodelningen och testamentets upprättande genomfördes 1926 och maken avled 1931. I samband med hustruns bortgång 1960 stämde sonen dödsboet och den förening som enligt testamentet skulle ärva egendomen. Sonen hävdade att bodelningen innebar en gåva som skulle träffas av ÄB 7:4, och yrkade att en fjärdedel av kvarlåtenskapen skulle tillfalla honom.

Föreningen ansåg inte att boskiftet träffades av rekvisitet gåva, dels för att boskifte inte innebär sådant avstående som avses i ÄB 7:4, och dels för att egendomen ursprungligen härrörde från maken. Skulle rätten ändå anse att det var en gåva borde det inte anses ha varit för dödsfalls skull. I sista hand yrkades att särskilda skäl också talade emot en tillämpning av huvudregeln. De särskilda skäl som åberopades var sonens brottsliga gärning, han blev dömd för en misshandel 1925, och denna omständighet hade inneburit nedsatt anseende för modern. I samband med rättsprocessen mot sonen med anledning av misshandeln uppstod missämja mellan modern och sonen, bland annat ska sonen ha riktat ett skadeståndsanspråk mot modern eftersom hon förnekat föräldraskapet inför rätten. Detta anser föreningen vara ett giltigt skäl för modern att ”bortgiva sin egendom för att främja i hennes mening nyttigare ändamål än [sonens] arvsanspråk”. I grunderna utvecklar föreningen sin talan och anför att maken inte haft kännedom om att hustrun hade en son, och om han hade haft sådan kännedom hade han valt att skydda sina tillgångar mot sonens arvsanspråk genom ett äktenskapsförord. När släktskapet kom till hans kännedom i samband med misshandelsrättegången återstod endast bodelningsinstitutet som redskap för att säkra egendomen mot sonen. Mot påståendet att maken inte känt till att hustrun hade en son talar vittnesmålet från hustruns bror, som hävdar att det fanns ett porträtt av sonen i makarnas hem. Enligt broderns uppfattning är det sannolikt att maken känt till släktskapet.

Rådhusrätten, som utgjorde första instans vid denna tid, anser att bodelningen innebar en gåva. Vidare anser rätten att även om hustrun varit förhållande vis ung (47 år) när skiftet genomfördes, så fanns det omständigheter som gör att gåvan ska bedömas ha varit att likställa med testamente. Modern ska exempelvis ha uttalat i samband med den klandrade transaktionen att hon inte önskade efterlämna något arv. Dessutom konstaterar rätten att avståendet av giftorättsgods inte inneburit någon uppoffring för henne.

Rådhusrätten anser emellertid att det föreligger särskilda skäl mot en återbäring av gåvan. De omständigheter som rätten anför är, med hänvisning till den rådande tidsandan vid tidpunkten för misshandelsdomen, sonens respektlöshet inför moderns försök att hålla släktskapet dolt för en vidare krets. Exempelvis ska sonen ha hotat med skandalisering genom att göra släktskapet känt, om inte makarna bistod honom under rättegången där han stod åtalad för misshandel. Rätten nämner också att egendomen härrörde från maken samt att ingen av makarna verkat för att återställa sonens arvsrätt. Särskilt modern har haft lång tid på sig utan att ha vidtagit några dispositioner för att säkra sonens rätt.

Hovrätten ansluter sig till rådhusrättens bedömning på samtliga punkter. Inför hovrätten har också en hos makarna tidigare anställd vittnat och uppgett att släktskapet mellan sonen och hustrun var känt i samhället där de bodde, och att även maken bör ha varit införstådd med detta förhållande. Vittnet berättar också att modern efter makens död ska ha träffat en advokat i syfte att försöka få en ändring av testamentet till förmån för sonen. Ingen av dessa omständigheter innebär emellertid enligt hovrätten att en annan bedömning ska göras, avseende om det föreligger särskilda skäl mot jämkning än den rådhusrätten gjort. Hovrätten anser det till och med än mer belastande för sonen att släktskapet var känt, eftersom de hot om skandalisering som sonen ska ha uttalat därigenom fått ökad tyngd. Även det faktum att tillgångarna ska ha härrört från maken har spelat in i bedömningen.

Även HD anslöt sig till underrätternas bedömning avseende att bodelningen innebar en gåva som till syftet är att likställa med testamente. HD avfärdar emellertid att den omständighet att egendomen ska ha härrört från maken ska utgöra ett skäl mot tillämpning av ÄB 7:4. Detta synes utifrån domskälen grunda sig i att återbäringsanspråket riktar sig mot testamentstagaren som ”icke förrän efter [hustruns] död haft den bortgivna egendomen till sitt förfogande”.

HD anser alltså att det faktum att den genom bodelningen omklassificerade egendomen skulle ha härrört från den part som efter skiftet kom att äga den som enskild, inte ska utgöra skäl mot jämkning. HD blandar här in omständigheter som gör bedömningsgrunden lite oklar, alltså att skälet härför skulle vara att återbäringsanspråket riktar sig mot testamentstagaren som inte haft egendomen till sitt förfogande förrän efter hustruns bortgång. Frågan är då om just denna omständighet är av avgörande betydelse för HD:s slutsats, eller om samma bedömning ska göras i samtliga fall där egendom skiftats till att bli enskild och som i övrigt träffas av ÄB 7:4. Har en invändning att egendomen härrör från någon av makarna någon tyngd alls i bedömningen av särskilda skäl? Helt säkra kan vi nog inte vara utifrån detta avgörande.

HD anser inte heller att de omständigheter som handlar om sonens beteende gentemot makarna ska vägas in. Här får vi inte veta om denna bedömning bygger på att sonens beteende inte var tillräckligt graverande, eller om HD helt enkelt anser att omständigheter som härför sig till bröstarvinges beteende mot arvlåtare inte ska vara skäl att kringgå laglottsskyddet.

4.2.5 NJA 1973 s 687

I detta fall har rätten att ta ställning till om bortskänkandet av aktier till en bröstarvinge är gåva som till syftet är att likställa med testamente, och om

det i så fall finns särskilda skäl att den gåvan inte ska återbäras trots att den kränker övriga bröstarvingars laglott.

Aktieposten gällde en anseelig minoritetspost i ett verkstadsföretag som startats och under lång tid drivits av fadern i det aktuella målet, tillsammans med en partner. Aktieposten ägdes gemensamt av fadern och dennes hustru och bortskänktes år 1959 till deras son genom gåvobrev med ett förbehåll om att gåvan inte skulle utgöra förskott på arv. Paret hade också två döttrar. I gåvobrevet angavs som skäl att gåvogivarna genom gåvan uttryckte tacksamhet för det arbete sonen i egenskap av anställd utfört för företaget i fråga, ett arbete som enligt gåvobrevet ”avsevärt bidragit till företagets gynnsamma utveckling” och inte ersatts i tillräckligt hög grad genom sonens lön.

Fadern avled år 1966 och de båda döttrarna stämde sin bror med hänvisning till att syftet med gåvan var succession samt att värdet på gåvan inneburit en kränkning av deras laglott.

Vid gåvotillfället var fadern 77 år gammal och gåvan skulle enligt stämmningsansökan inte ha inneburit någon reell uppoffring då någon utdelning inte skulle utgå förrän tidigast 1968. Fadern ska däremot ha fått uppbära en lön från företaget som inte motsvarades av hans arbetsinsats. Sonen å sin sida ansåg inte att syftet med gåvan uppfyllde syftesrekvisitet i ÄB 7:4 då aktierna bortgavs med syftet att ersätta honom för nedlagt arbete. Sonen ska ha haft en ledande funktion i företaget och också behövt sörja för faderns ansvarsområde under perioder då denne på grund av alkoholism inte kunnat sköta sina sysslor. Vid gåvotillfället ska emellertid fadern ha varit vid god hälsa och faderns ålder ska inte i sig själv vara skäl för att uppfylla syftesrekvisitet.

Häradsrätten konstaterar att gåvan innebar en uppoffring på så vis att fadern genom gåvan frånhände sig rösträtten i företaget, men att det inte innebar någon ekonomisk uppoffring. Gåvan bedömdes därför ha till syfte att ordna

succession. Gällande sonens invändning, att gåvan hade till syftet att ersätta honom för arbetsinsatser, anser rätten att ersättning i sådant fall bort komma ur företagets kassa och inte genom faderns aktier. Häradsrätten anser inte att det föreligger särskilda skäl mot en tillämpning av ÄB 7:4, men motiverar inte detta ställningstagande.

I hovrätten kompletterar sonen sin talan avseende varifrån ersättningen för det nedlagda arbetet borde ha kommit, och hävdar att faderns partner i firman skulle ha motsatt sig ett vederlag ur företaget. Sonen ska då ha efterfrågat kontant ersättning av fadern, och fadern svarade med att erbjuda den nu ifrågavarande aktieposten. Hovrätten för sedan ett utförligt resonemang kring om lagregeln ställer upp ett krav om att syftet med transaktionen också ska ha varit att kringgå laglottsskyddet. Rätten konstaterar att lagförarbetena spretar avseende denna fråga, men landar i slutsatsen att något sådant krav inte föreligger.

Hovrätten anser emellertid att det i detta fall föreligger särskilda skäl mot återbäring av gåvan. De konstaterar förvisso att förarbetena pekar mot en restriktiv tillämpning av detta rekvisit, men anser att omständigheterna i detta fall var sådana att en tillämpning av huvudregeln skulle vara stötande. En omständighet som nämns i domskälen är att fadern i samband med gåvan yttrat att det skulle finnas tillräckligt för att tillgodose även döttrarnas anspråk. Detta ska då tyda på att fadern inte avsett att döttrarna genom gåvan ska bli lottlösa i arvshänseende. Rätten har också vägt in att sonens arbetsinsatser och ledningsfunktion i företaget har varit det huvudsakliga skälet till företagets gynnsamma utveckling. Dessa två omständigheter gör att rätten anser det föreligga särskilda skäl mot att tillämpa huvudregeln i ÄB 7:4.

Den första omständigheten här ovan, att fadern förefaller ha varit förvissad om att döttrarnas arvsrätt också skulle komma att bli tillgodosedd, förefaller kontrastera uppfattningen att syftet med gåvan inte behöver ha varit att kringgå laglottsskyddet. Det är i det perspektivet lite märkligt att hovrätten

förefaller ha vägt in detta i sin bedömning. Slutsatsen av ett sådant resonemang bör då bli att huvudregeln ska tillämpas även på gåvor som inte syftar till att kringgå laglottsskyddet, men att undantagsregeln i stället kan komma att tillämpas. I praktiken skulle det innebära att i de fall egendom givits bort med syfte att ordna med succession, men inte syftar till att kränka någons laglott, så ska domstolen göra en skönsmässig bedömning.

Högsta domstolen gav prövningstillstånd och konstaterar liksom underrätterna att det rör sig om en gåva för successions skull. Högsta domstolen ansluter sig också till hovrättens uppfattning att syftet med gåvan inte behöver ha varit att kringgå laglottsskyddet. HD anser att förarbetsuttalande och doktrin ger stöd för båda uppfattningarna men att lagens ordalydelse inte tillåter en sådan tolkning.

HD överväger sedan frågan om särskilda skäl, och liksom hovrätten anser de att det arbete sonen lagt ner i företaget, och den gynnsamma effekt detta har haft för företagets utveckling, är sådana särskilda skäl som åsyftas i bestämmelsen. HD nämner i detta sammanhang också att fadern genom gåvan inte har gjort någon ekonomisk uppoffring, att han även efter gåvan ska ha ”i stort sett åtnjutit oförändrade ekonomiska förmåner från bolaget”.

Den där sista omständigheten förefaller lite malplacerad i detta sammanhang. I domskälen tas detta upp i samma stycke och under frågan om särskilda skäl, och det syftar tydligt till just denna fråga. Det är svårt att förstå varför denna omständighet har betydelse för denna frågeställning. I bedömningen om gåvan till sitt syfte är att jämställa med testamente är det av betydelse om gåvan inneburit en uppoffring⁵⁴, men varför det skulle vägas in i tillämpningen av undantaget synes obegripligt. Den troligaste förklaringen enligt mitt förmenande är att det rör sig om slarv, antingen när domskälen avfattades eller när fallet refererades för nytt juridiskt arkiv.

⁵⁴ Walin s. 233.

4.2.6 NJA 1985 s 414

I denna dom kommer ingen av instanserna fram till att det föreligger särskilda skäl mot en tillämpning av ÄB 7:4. Att den finns med i mitt urval har att göra med att det från en av parterna i målet yrkades på att särskilda skäl utgjorde hinder mot jämkning. Att dessa yrkanden inte föranledde något resonemang i domskälen innebär att vi kan konstatera att de yrkade omständigheterna inte anses ligga inom undantagets tillämpningsområde. Av den anledningen är de av visst intresse för denna framställning.

Saken rör en serie av rättshandlingar genomförda av ett gift par, innebärandes att samtliga egendomar i äktenskapet kom att bli hustruns enskilda. Maken i äktenskapet hade en dotter utom äktenskapet, och rättshandlingarna skedde 1969, i samband med en lagändring som innebar att särkullbarnet skulle få laglottsskydd gentemot faderns kvarlåtenskap. Egendomsöverföringen skedde huvudsakligen genom boskillnader och gåvor. Det innebar i korthet att förmögenhetsförhållandet mellan makarna som tidigare varit jämt delat, all egendom var giftorättsgods, ändrades så att samtliga tillgångar var hustruns enskilda egendom. Sett var för sig utgjorde flertalet av dessa rättshandlingar ingen förmögenhetsöverföring, sett till den sammanlagda effekten kom det att bli en ansenlig förändring i ägarförhållandena mellan makarna. Rättshandlingarna klandrades av makens särkullbarn i samband med bouppteckningen efter hans död.

Hustrun yrkade i sitt svaromål, att för den händelse att rätten anser rättshandlingarna vara gåva för dödsfalls skull så föreligger särskilda skäl mot att tillämpa huvudregeln i ÄB 7:4. Dessa särskilda skäl skulle vara att eftersom maken inte haft någon relation med särkullbarnet har inte sådan social och ekonomisk samhörighet uppstått som motiverar ett laglottsskydd. Dessutom anser hustrun att vore det inte för de genomförda rättshandlingarna hade maken sannolikt spenderat pengar i sådan utsträckning att dottern ändå hade blivit lottlös. Samtliga instanser avfärdar dessa invändningar utan att motivera sina respektive ställningstagande.

Troligtvis innebär detta att invändningar som grundar sig i den sociala och ekonomiska samhörigheten mellan arvlåtare och den laglottsbearättigade, även om detta förhållande finns med som ett av motiven till ett laglottsskydd⁵⁵, inte har någon bärighet i bedömningen av om det föreligger särskilda skäl i paragrafens mening. I avsaknad av vidare motivering, framför allt från HD:s sida, kan vi förstås inte vara helt säkra på att alla invändningar av denna typ kommer att avfärdas helt i en eventuell framtida tvist. Någon större tyngd kan nog hur som helst inte en sådan omständighet anses ha.

4.3 Avgöranden från hovrätterna

4.3.1 Svea HovR, mål nr T 4766-17, dom 2018-12-27

Den tvistiga gåvan i det här målet är en bostadsrätt som gåvomottagaren har sålt innan gåvogivaren dog. Gåvogivaren ägde till en början bostadsrätten gemensamt med sitt barnbarn, son till käranden i målet. I och med rättshandlingen kom barnbarnet att äga hela bostadsrätten. Gåvan som klandras är således halva värdet på bostadsrätten, som enligt käranden kränker dennes laglott.

Tvistigt i målet är bland annat när värdet på den bortgivna egendomen ska beräknas. Enligt ÄB 7:4 är det värdet när boet är utrett som ska gälla. Bostadsrätten såldes innan gåvogivaren gick bort och har stigit i värde sedan försäljningen. Svarande i målet, sonsonen, hävdar att detta är oskäligt, bland annat för att värdestegringen delvis går att hänföra till renoveringar som de nya ägarna genomfört.

Svarandesidan hävdar också att penningbelopp motsvarande minst laglotten har skänkts till fadern av sonen, och att dessa penninggåvor ska anses vara särskilda skäl. Summorna som fadern fått ska enligt svaranden ha härrört från bostadsrätten, och att fadern genom dessa gåvor ska ha blivit

⁵⁵ Se kap. 2.3.

komparerad för sin laglott. Svaranden ska också ha en fordran på käranden sedan en tidigare rättegång gällande gåvans giltighet, och detta ska enligt svarandesidan också räknas in i de särskilda skälen.

Vad gäller tidpunkten när värdet på gåvan ska beräknas anser tingsrätten att värdeökningen efter det att gåvomottagaren sålt bostadsrätten inte ska läggas till grund för laglottens storlek. Rätten anser att detta skulle innebära ett otillfredsställande materiellt resultat. Tingsrätten anser det också visat att fadern har fått de påstådda beloppen och anser att det tillsammans med processkostnaderna ska utgöra särskilda skäl, och återbäringskyldigheten jämkas. En resterande del som återstår av laglotten kvittas mot en annan fordran som sonen har på fadern.

Hovrätten anser emellertid inte att enbart det förhållande att värdeökningen på bostadsrätten inte kommit gåvomottagaren till godo är särskilda skäl mot att tillämpa ÄB 7:4. Värdet ska baseras på det värde bostadsrätten hade när dödsboet är utrett, dock nedräknat värdet av de renoveringar som de nya ägarna genomfört. Hovrätten anser också att de penninggåvor svaranden säger sig ha gett till käranden ska utgöra särskilda skäl. Hovrätten gör förvisso en lite annan bedömning avseende bevisläget, men i den juridiska bedömningen ansluter de sig till tingsrättens uppfattning.

Hovrätten anser således att en gåvomottagare får svara för en värdehöjning, även om den inte kommer gåvomottagaren till del. Detta är förstås intressant i beaktande av uttalande i förarbeten, lagberedningen ansåg att ett undantag av 7:4 vore skäligt om egendomen utan gåvomottagarens eget vållande gått helt eller delvis förlorad.⁵⁶ Detta borde kunna ge rätten mandat att endast beakta det värde som gåvomottagaren faktiskt fått ta del av, men hovrätten valde alltså inte denna lösning. Det kan i denna fråga också vara aktuellt att beakta hur samma hovrätt bedömde frågan om en liknande värdehöjning i mål nr T 4933-18 som redovisas här nedan.

⁵⁶ Se kap 3.3 som hänvisar till NJA II 1928 s. 453.

4.3.2 Svea HovR, mål nr T 4933-18, dom 2019-06-05

En kvinna avlider och lämnar efter sig två barn, en son och en dotter.

Knappt två år tidigare har kvinnan genom gåvobrev överlätit sin bostadsrätt till dottern. Bostadsrätten gavs enligt gåvobrevet med ett förbehåll om att kvinnan skulle få bo kvar till sin död. Enligt sonen var denna gåva till syftet att likställa med testamente, och att sonens laglott här igenom blivit kränkt.

Dottern å sin sida hävdar bland annat att särskilda skäl talar emot en återbäring av gåvan. Grunden härför är att även sonen har mottagit en gåva. Denna gåva skulle bestått i att sonen förvärvade en fastighet av modern ca 17 år innan modern avled, och att vederlaget för fastigheten var avsevärt lägre än marknadsvärdet. Överlåtelsen ska således ha haft ett benefikt inslag som är att jämställa med gåva, och att dotterns gåva var ett sätt för modern att kompensera dottern för det förfång som gåvan till sonen ska ha utgjort för dottern i arvshänseende. De dispositioner som modern genomfört till förmån för dottern har således varit ett sätt för modern att skipa rättvisa mellan syskonen. Sonen hävdar å sin sida att vederlaget för fastigheten bestämdes på marknadsmässiga grunder. Att förvärvet på pappret kan se ut som en gåva är för att modern hade skapat ett upplägg för överlåtelsen som skulle vara skattemässigt fördelaktigt, men att den slutliga och sammantagna förmögenhetsöverföringen från sonen till modern motsvarades av fastighetens verkliga värde.

Modern gav också genom två gåvobrev bort en annan fastighet med lika delar var till de båda syskonen. Gåvobrevet till dottern hade ett förbehåll om att gåvan inte skulle utgöra förskott på arv, gåvobrevet till sonen hade emellertid inget sådant förbehåll.

Tingsrätten kom fram till att bortsänkandet av bostadsrätten till dottern ska anses vara en gåva för successions skull, och ställer sig sedan frågan om det finns särskilda skäl mot att tillämpa det förstärkta laglottsskyddet.

Tingsrätten synar då omständigheterna kring fastighetsöverlåtelsen, och landar i slutsatsen att modern varit mån om att uppnå rättvisa genom att

förvärvet också varit förknippat med ett villkor om att dottern genom sonens försorg skulle få köpa en lägenhet. Det fanns också så kallade pensionärlån utställda på den bostadsrätt som dottern fick, bland annat ett lån som modern tog ut innan gåvobrevets utfärdande. Åtminstone en del av det utbetalda beloppet skänktes till dottern med ett förbehåll om att det inte skulle vara förskott på arv. Detta anser tingsrätten också tala för att modern strävade efter rättvisa genom att på detta vis försöka kompensera dottern. Även det faktum att gåvobrevet i vilket dottern mottog en andel i en fastighet var förknippat med likalydande förbehåll, emedan sonens andel i samma fastighet saknade en sådan skrivning, talar enligt tingsrätten i samma riktning.

Tingsrätten anser med ovanstående i beaktande att det ska föreligga särskilda skäl mot en tillämpning av ÄB 7:4. Detta oavsett om det funnits en benefik del i den tidigare fastighetsöverlåtelsen till sonen. Rätten motiverar med att värdeutvecklingen på denna fastighet har varit så pass hög att modern ändå har haft goda skäl att vilja kompensera dottern ekonomiskt.

Även hovrätten anser att omständigheterna kring gåvan gör att den ska anses vara till syftet att likställa med testamente. Hovrätten ansluter sig i allt väsentligt också till tingsrättens bedömning av om särskilda skäl mot jämkning föreligger. Hovrätten framhåller en del tveksamheter kring bevisvärderingen, men inget som påverkar de rättsliga avgörandet eller grunderna härför.

Detta innebär att båda instanserna anser att en arvlåtares önskan om att skapa rättvisa mellan syskon kan vara ett särskilt skäl mot en tillämpning av ÄB 7:4. Detta behöver inte nödvändigtvis motsvaras av ett ekonomiskt gynnande genom gåvor, i det här fallet kan alltså även en överlåtelse som genom en efterföljande värdeutveckling innebär ett ekonomiskt gynnande för ett av syskonen utgöra ett sådant skäl. Gällande det sistnämnda ansåg visserligen hovrätten det visat att det förelegat en benefik del i den aktuella fastighetsöverlåtelsen, men resonemanget i sin helhet talar för att även

hovrätten anser att en värdeutveckling i sig kan skapa en önskan hos en arvlåtare om kompensation för övriga bröstarvingar som kan stå sig rättsligt.

Räckvidden av detta avgörande som prejudikat kan nog vara tveksam, och även om den slutsats hovrätten drar kan komma att bilda modell för liknande avgöranden är det svårt att säga något säkert om hur en värdehöjning efter en gåva kan komma att spela in i bedömningen om det ska utgöra särskilda skäl mot att tillämpa ÄB 7:4. Värdet på egendomar tenderar över tid att öka, och detta gäller fastigheter i synnerhet. I det aktuella fallet var värdeökningen påfallande; vid gåvotillfället bedömdes fastigheten vara värd 8,5 milj. Kr. och i samband med tvisten fanns en värdering som pekade på 45 milj. Kr. Krävs det en exceptionell värdeökning av detta slag för att en sådan gåva kan utgöra särskilda skäl för att en kompensationsgåva inte ska kunna klandras? Annars finns det risk för att en fastighetsgåva långt tillbaka i tiden, om än blygsam vid gåvotillfället, omöjliggör framgång för gåvomottagaren i fall där dennes laglott kränkts. Frågan kan förvisso ställas om detta är i linje med principen om rättvisa mellan syskon, och en intressant detalj vad gäller ÄB 7:4 är att värderingen av en gåva för successions skull ska ske i samband med bouppteckningen emedan en gåva som utgör förskott på arv ska bestämmas utifrån värdet vid gåvotillfället.⁵⁷ Denna skillnad kan vara avsevärd och leda till skevhet i rättvisehänseende. Förskott på arv ska ju avräknas laglotten, och om värdet vid förskottstillfället är lågt och inte förmår neutralisera laglottskränkningen, kan en gåva för dödfalls skull innebära en kränkning även om gåvor av samma magnitud gått till samtliga bröstarvingar. Givet förstås att gåvorna givits med olika syfte. Innebär denna tolkning av hovrätten att undantaget kan komma att tillämpas i en sådan situation och på så sätt säkerställa att det förstärkta laglottsskyddet inte tillämpas så att rättvisa mellan syskon undermineras?

⁵⁷ Walin s. 237.

4.4 Sammanfattning av praxis

Det kan konstateras att rättspraxis är förhållandevis skral på det för detta arbete aktuella området. Även om det förvisso finns en del rättsfall ska sägas att detta är en i det närmaste uttömmande redovisning av prejudikatinstansernas avgöranden av när undantaget i ÄB 7:4 prövats. Det kan också noteras att praxis på detta område till stor del är ålderstigen. Frågan kan då ställas, eftersom bestämmelsen i princip är helt beroende av skön, om den rättskänsla som domstolarna tvingas förlita sig på kan ha förändrats. I vissa fall förefaller det vara ganska tydligt så, exempelvis i NJA 1963 s 345 där det skamliga i att en oäkta son hotade avslöja släktskapet till modern vägdes in i bedömningen. När slutsatser ska dras av äldre avgöranden är nog stor försiktighet av nöden. Jag kommer därför i min sammanfattning av praxis att vara återhållsam med tolkningar och i huvudsak redovisa uppfattningar som jag bedömer ha kvaliteter som ger dem ett verkligt vägledande innehåll.

Jag delar här in gåvorna i tre huvudkategorier.

1. Gåva där mottagaren inte är en bröstarvinge och den fråga som prövats gäller omständigheter på gåvomottagarens sida.
2. Gåva som innebär att rättvisa mellan bröstarvingar underminerats.
3. Gåva som kan motiveras av andra skäl än ekonomisk rättvisa.

Dessa kategorier motsvarar de situationer jag beskrev i kapitel 3.2, och vi ska då se hur rättspraxis, som i brist på vägledning i lagtext och förarbeten får anses ge den bästa bilden av gällande rätt i förhållande till undantaget i ÄB 7:4, förhåller sig till dessa omständigheter. Denna kategoriindelning syftar främst till att skapa någon slags systematik, det går dock att hävda att någon sådan uppställning inte låter sig göras givet den något spretiga uppsättning omständigheter som verkligheten erbjuder.

Kategori 1

I denna kategori finns NJA 1942 s 609, som handlade om ett hembiträde som fått gåvor som kompensation för hårt arbete i tjänst hos arvlåtaren. Vi

kan erinra oss uttalanden i förarbeten som handlar om att särskilda skäl skulle kunna föreligga om en tillämpning av huvudregeln skulle innebära stor hårdhet mot gåvomottagaren. Hembiträdet hade ådragit sig nedsatt arbetsförmåga genom sitt hårda arbete och lönen hade varit ringa. Om det bedömdes som för stor hårdhet mot hembiträdet att återbära gåvan framgår inte av domskälen, det kan också förstås som att det under sådana omständigheter är skäligt att kompensera hembiträdet utöver den lön hon uppburit, och att detta skäl väger tyngre än en bröstarvinges rätt till laglott.

Även NJA 1963 s 345 hör delvis hemma i denna kategori. Fallet rörde rättshandlingar som vidtagits i syfte att förhindra en utomäktenskaplig son sitt arv efter modern. Rättshandlingarna innebar att egendom skiftades till moderns make. Ur detta fall kan vi konstatera att HD inte ansåg att det utgjorde särskilda skäl att egendomen ursprungligen härrört från gåvomottagaren. Domskälen är förvisso i detta avseende lite grumliga så någon helt säker slutsats kan inte dras.

I Svea hovrätt, mål nr T 4766-17, dom 2018-12-27 ansåg hovrätten inte att en värdestegring på en bostadsrätt som skedde efter det att gåvomottagaren sålt egendomen, och som därmed gåvomottagaren inte kunnat tillgodogöra sig, skulle utgöra särskilda skäl. Värdet på gåvan, och därmed det belopp laglotten skulle grundas på, var bostadsrättens värde när dödsboet var utrett. I detta mål hade dock gåvomottagaren också skänkt penninggåvor till den genom gåvan laglotskränkte bröstarvingen, och dessa gåvor skulle räknas av på laglotten.

Kategori 2

Här finner vi exempelvis NJA 1954 s 517, där en arvlåtare med en son och en dotter skänkt sin fastighet till sin dotter, och där igenom kränkt sonens laglott. Sonen hade emellertid ekonomiskt utnyttjat arvlåtaren på ett sätt som inneburit att dotterns arv eroderats, och HD ansåg därför att det förelåg särskilda skäl. Här ska tilläggas att det ekonomiska utnyttjandet innefattat

bland annat rent brottsliga förfaranden, och vi vet inte utifrån domskälen hur detta har spelat in.

NJA 1973 s 687 handlade om en son som fick överta faderns ägandedel i ett verkstadsföretag, en gåva som innebar att faderns två döttrar fick sin laglott kränkt. Gåvan var en kompensation för nedlagt arbete i företaget och detta arbete ska väsentligen ha bidragit till ägandedelens värde. Detta ansågs vara särskilda skäl mot att tillämpa huvudregeln.

I Svea hovrätt, mål nr T 4933-18, dom 2019-06-05, fann hovrätten att en orättvisa mellan syskon som uppstått genom en tidigare gåva till en av bröstarvingarna, utgjorde särskilda skäl mot en återbäring av en kompensationsgåva till en annan bröstarvinge. Gåvan hade stigit avsevärt i värde efter gåvotillfället, med en orättvis fördelning mellan syskonen som resultat.

Kategori 3

Här återkommer NJA 1963 s 345. En annan invändning i detta mål var nämligen att sonen hotat att offentliggöra sitt släktskap till modern, och där igenom skulle ha utsatt modern för omgivningens missaktning. Detta skulle enligt svarandesidan också utgöra särskilda skäl, men avfärdades av HD. Hoten ska ha uttalats långt innan arvlåtaren dog, och missämjan hade inte bestått över tid. Modern hade enligt vittnesmål även långt senare försökt vidta åtgärder för att säkra sonen ett arv men misslyckats.

Ett annat fall där en invändning om särskilda skäl inte fick gehör är NJA 1985 s 414. Det handlade om ett särkullbarn som gjorts arvlös genom att faderns hustru tillskiftades samtliga tillgångar i samband med en bodelning. Här hänvisade svarandesidan till att det inte förelegat en ekonomisk och social samhörighet mellan fadern och särkullbarnet. I förarbetena är just den av släktskapet grundade sociala och ekonomiska samhörigheten ett skäl till varför laglottsskyddet finns, och invändningen kan ur det perspektivet vara intressant. Ingen av instanserna förefaller emellertid ha beaktat detta och en

rimlig slutsats är nog att laglottsskyddet står sig även om den ekonomiska och sociala samhörigheten mellan arvlåtaren och bröstarvingen i praktiken har varit svag.

Rättsfallen kan ställas upp utifrån om undantaget tillämpades eller inte.

Fall där särskilda skäl inte ansågs föreligga:

- NJA 1963 s 345
 - Egendomen har ursprungligen härrört från gåvomottagaren (make).
 - Den laglottskränkte bröstarvingen har uttalat hot mot modern.
- NJA 1985 s 414
 - Det saknades ekonomisk och social samhörighet mellan arvlåtaren och bröstarvingen.
- Svea hovrätt, mål nr T 4766-17, dom 2018-12-27
 - Värdestegring som tillkommit efter det att gåvomottagaren sålt egendomen, och som gåvomottagaren därför inte kunnat tillgodogöra sig.

Fall där särskilda skäl ansågs föreligga:

- NJA 1942 s 609
 - En gåva som kompenserade en tidigare anställd för hårt och dåligt betalt arbete.
- NJA 1954 s 517
 - En av bröstarvingarna har ekonomiskt utnyttjat arvlåtaren till förfång för annan bröstarvinge.
- NJA 1973 s 687
 - En bröstarvinge har genom arbete bidragit till gåvans värde.
- Svea hovrätt, mål nr T 4766-17, dom 2018-12-27
 - Gåvor från en gåvomottagare till en laglottskränkt bröstarvinge räknas av laglotten
- Svea hovrätt, mål nr T 4933-18, dom 2019-06-05
 - Värdestegring på en gåva till en bröstarvinge efter gåvotillfället grundar rätt att kompensera annan bröstarvinge.

5 Slutsats

Några saker kan skiljas ut som tycks kunna innebära en tillämpning av undantaget. Det handlar exempelvis om gåvor som givits i syfte att kompensera för tidigare arbete. Denna omständighet återkommer i två av fallen och båda har ansetts utgöra särskilda skäl.

En annan omständighet som framträder är rättviseaspekten mellan syskon. Detta förefaller vara ett starkt skäl mot en återbäring, och att det också återfinns som ett motiv i förarbeten stärker förstås denna uppfattning ytterligare. Har en bröstarvinge missgynnats, exempelvis genom gåvor till en annan bröstarvinge, förefaller det som att rättspraxis ger stöd för att arvlåtaren kan kompensera den förfördelade parten. En sådan kompensationsgåva kan utlösa undantagsbestämmelsen och gåvan kan därmed undgå återbäring.

Ingenting i min undersökning ger emellertid något klart besked kring den tredje kategorin, den som handlar om missämja mellan arvlåtare och bröstarvinge beroende på bröstarvingens beteende. Det finns exempel i praxis där frågor av det slaget varit uppe för prövning i HD, men i dessa fall har invändningen avfärdats utan vidare motivering. Det förefaller av min granskning att döma som att sådana omständigheter gör ett större intryck i lägre instanser. Det finns exempelvis några formuleringar från häradsrättens domskäl i NJA 1942 s 609 som leder tankarna till sådana omständigheter.⁵⁸ I NJA 1954 s 517 fanns sådana omständigheter med i bilden, i domskälen nämns det emellertid inte som skäl mot återbäring. Tydligast är det i NJA 1963 s 345, där båda underinstanserna ansåg att sonens respektlöshet mot modern utgjorde särskilda skäl. HD verkar emellertid inte imponerad av invändningar av detta slag. Även det faktum att en invändning om avsaknad av ekonomisk och social samhörighet lämnats utan kommentar i NJA 1985 s 414, kan sorteras in även i denna kategori. Och ger då ytterligare stöd för

⁵⁸ Se granskningen av det fallet under kap. 4.2.

tesen att sådana omständigheter är svåra att få gehör för. Jag har tidigare ställt frågan hur en domstol skulle bedöma ett fall där en bröstarvinge försökt mörda sin förälder⁵⁹. Min utredning ger inget svar på den frågan. Det är förstås inte alls otänkbart att det finns omständigheter av denna typ som kan komma att innebära att undantaget slår till, det återstår dock att se vad som kan komma att krävas i den vägen.

När det gäller motiven för laglotten så handlar det enligt förarbetena främst om det allmänna rättsmedvetandet. Det förs tämligen utförliga resonemang kring samhällsnyttan med det i äktenskapet grundade släktskapet. Detta ska skapa en kontinuitet som främjar långsiktighet i egendomsförvaltning, och det antas också att en arvlåtare i syfte att främja sina efterlevande är mer sparsam och arbetar hårdare.⁶⁰ Denna sociala och ekonomiska samhörighet verkar emellertid inte spela in i bedömningen kring om undantaget ska tillämpas. Det faktum att sådan samhörighet inte finns i tillräcklig utsträckning gör inte att undantaget slår till. Sannolikt trumfar det allmänna rättsmedvetandet en sådan grund. Det vore kanske inte heller helt önskvärt med en rättslig reglering som motiverar bröstarvingar att bibehålla en sådan samhörighet på föräldrarnas nåder.

⁵⁹ Se kap. 1.2 och kap. 3.2.

⁶⁰ Se kap. 3.3 som hänvisar till SOU 1925:43 s. 105 och s. 298 f.

6 Diskussion

Undantaget i ÄB innebär att en gåva som är att likställa med testamente, och som kränker någons laglott, kan stå sig rättsligt om särskilda skäl äro emot en återbäring. En detalj som kan verka lite besynnerligt är att motsvarande egendom som istället skiftas genom testamente inte kan stå sig även om det finns starka skäl för en sådan fördelning. Undantaget i ÄB 7:4, att en gåva likställd med testamente inte ska återbäras om särskilda skäl äro där emot, saknar motsvarighet i reglerna om testamente. Den arvlåtare som önskar fördela sin egendom mellan bröstarvingarna på ett sätt som kränker någon eller några bröstarvingars laglott, och anser att det finns goda skäl för en sådan fördelning, bör alltså inte genomföra denna fördelning genom testamente. En gåva för dödsfalls skull kan emellertid undgå återbäring. Gåva som till syftet är att likställa med testamente är således inte helt likställd med testamente rättsligt sett.

Min utredning ger vid handen att undantaget i ÄB 7:4 ger domstolarna ett stort utrymme för skönsmässiga bedömningar. De principer som ligger till grund för bedömningarna är grumliga till sin natur, och det förefaller ankomma på rätten att utifrån eget gottfinnande bestämma om en förfördelad bröstarvinges rätt till laglott ska gälla, eller om arvlåtarens vilja i det enskilda fallet ska väga tyngst. Det är lätt att se de svårigheter som finns att utifrån billighetsskäl avgöra en fråga när de bakomliggande motiven är vaga. Vad är i varje enskilt fall ett utfall i enlighet med exempelvis det allmänna rättsmedvetandet? Tveklöst finns det omständigheter som gör en återbäring oskälig, men går det att genom exempelvis rekvisit i lagtexten att träffa sådana omständigheter med någon precision? Det framstår inte som orimligt att domstolen med insikt i det enskilda fallet får avgöra vad som är skäligt. Konsekvenserna av en tillämpning av ÄB 7:4 kan vara stora för de inblandade och känslorna starka kring ett utfall som inte förefaller moraliskt och etiskt grundat. Icke desto mindre kan det vara bekymmersamt för arvlåtare, gåvomottagare och bröstarvingar att de inte kan veta hur det

slutgiltiga utfallet kan bli efter en domstolsdom. Finns det fog att driva sin sak eller inte?

Det är tydligt när man läser lagberedningens betänkande inför lagändringen 1928 att det beredde utredarna svårigheter att finna någon saklig grund för laglottsskyddet. Vissa skäl finns, och de redovisas⁶¹, med det hänvisas i stor utsträckning till det allmänna rättsmedvetandet.⁶² Det är emellertid också tydligt att detta rättsmedvetande i huvudsak bygger på lagstiftningens normbildande funktion, det vill säga att vore det inte för att lagstiftningen haft denna rättsfigur under lång tid hade rättsmedvetandet sannolikt sett annorlunda ut. Det betyder ju i så fall att om lagstiftningen hade förändras mot exempelvis ett mindre skydd för släktingars arvsrätt, så hade det allmänna rättsmedvetandet så småningom anpassat sig och följt efter.

Den praktiska och moraliska grunden för laglotten är således ganska svag. Det är av den anledningen inte otänkbart att om utvecklingen fortsätter mot en allt större individualisering, samt en starkare individuell syn på ägande, så kommer också röster att höras allt mer mot nuvarande konstruktion. Det vore förstås att bära allt för långt att i detta arbete göra projektioner om samhällsutvecklingen på detta område, så vitt jag kan se kan utvecklingen lika gärna gå mot att familjen åter igen får agera skyddsnät om det allmännas ansvar för medborgarna demonteras. Det går förstås också att föreställa sig att den liberala syn som innebär att samtliga medborgare ska ges samma möjligheter innebär att den individuella arvs- och testationsrätten försvinner och att egendommar efter en avliden fördelas enligt helt andra principer. Den som lever får se.

⁶¹ Ex kontinuitet

⁶² Ett exempel återfinns i SOU 1925:43 s. 299.

Käll- och litteraturförteckning

Offentligt tryck

NJA 1928 avdelning II, Ny lagstiftning om arv, av hovrättsrådet Erik Lind.

SOU 1925:43 Förslag till lag om arv.

SOU 1981:85 Äktenskapsbalk.

Litteratur

Anders Agell, *Testamentsrätt – En lärobok om rättshandlingar för dödsfalls skull*, upplaga 3, Iustus Förlag 2008.

Anders Agell och Margareta Brattström, *Äktenskap samboende partnerskap*, upplaga 5, Iustus Förlag 2011.

Jan Eric Almqvist, *Svensk rättshistoria II – Familjerättens historia*, upplaga 2, Juridiska föreningens förlag 1962.

Margareta Brattström och Anna Singer, *Rätt arv*, upplaga 4, Iustus Förlag, Uppsala 2015.

Anders Eriksson, *Efterarv – Komplikationer vid slutlig fördelning av kvarlåtenskap*, upplaga 1:1, Nordstedts Juridik 2018.

Fredric Korling och Mauro Zamboni, *Juridisk metodlära*, upplaga 1:5, Studentlitteratur, Lund 2015.

Elsa Trolle Önnerfors, *Justitia et prudentia, Rättsbildning genom rättstillämpning – Svea hovrätt och testamentsmålen 1640-1690*, akademisk avhandling, Juridiska fakulteten, Lunds universitet 2010.

Gösta Walin och Göran Lind, *Kommentar till Ärvdabalken, Del 1 – Arv och testamente*, upplaga 6, Nordstedts Juridik, Stockholm 2008.

Rättsfallsförteckning

Högsta domstolen

NJA 1937 s 74

NJA 1942 s 609

NJA 1954 s 517

NJA 1963 s 345

NJA 1973 s 687

NJA 1985 s 414

NJA 1998 s 534

Hovrätten

Svea hovrätt, mål nr T 4766-17, dom 2018-12-27

Svea hovrätt, mål nr T 4933-18, dom 2019-06-06